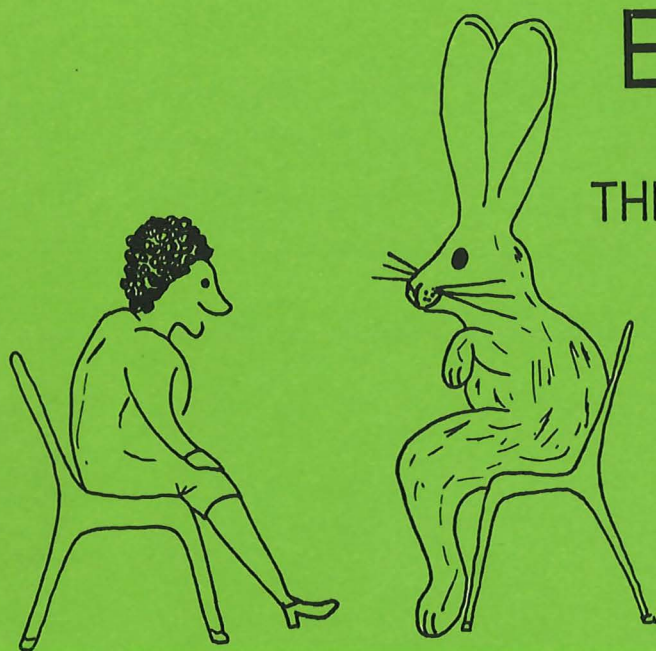

GEHANDICAPTEN EN NATUUR- EN MILIEU- EDUCATIE

THEORIE EN PRAKTIJK

JACO WIJSMAN

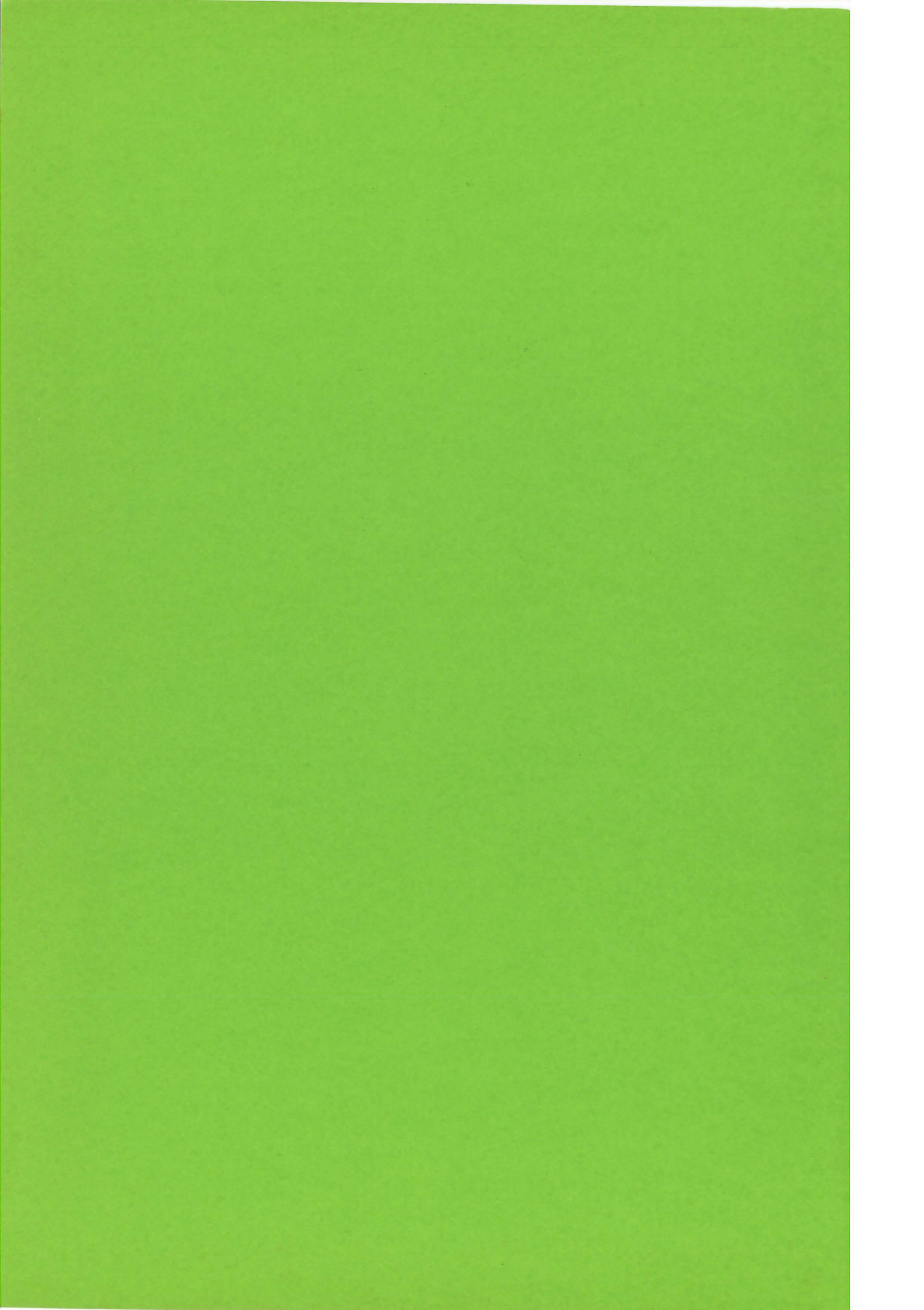
HERMAN BERTELER

IVN

vereniging ter bevordering van het milieubesef.

WERKENRODE

instituut voor opleiding, vorming, en training van lichamelijk gehandicapten

(c) mei 1989 Amsterdam
druk: IVN, Eugene Kriz
lay-out: Machteld Klees
typewerk en correctie: Monique Verkerk
auteurs: Herman Berteler, John van Kruijssen, Cor Laming, Jaco Wijsman
samenstelling: Herman Berteler, Jaco Wijsman
foto's: Herman Berteler, Cor Laming, Stichting School in Bos en Landschap
illustraties: Machteld Klees

Deze uitgifte is mede mogelijk gemaakt door financiële steun van de Stichting Steun door Rabo-banken en het Wereld Natuur Fonds

IVN, POSTBUS 20123, 1000 HC AMSTERDAM
vereniging ter bevordering van het milieubesef

WOORD VOORAF

Het Instituut voor Natuurbeschermingseducatie, vereniging ter bevordering van milieubesef, de landelijke Werkgroep van Schoolbiologen, de Stichting Groen en Handicap de Stichting Werkenrode organiseerden in november 1987 een studiedag met het thema 'Gehandicapten en natuur- en milieueducatie'. Het centrale thema van deze dag was 'laten zien dat natuur- en milieueducatie met gehandicapten eenvoudig realiseerbaar is'.

Wij richten de wereld om ons heen in naar de 'niet-gehandicapten'. Gehandicapten kunnen daarom moeilijk meedoen aan activiteiten in de natuur en het stedelijk milieu. Dit boekje vraagt aandacht voor het werken met zowel lichamelijk als verstandelijk gehandicapten. Er wordt aandacht gevraagd voor de wijd uiteenlopende mogelijkheden van mensen met verschillende handicaps. Er wordt aandacht gevraagd voor de praktische educatieve situatie. Deze dient afgestemd te

zijn op de fysieke en intellectuele mogelijkheden van de doelgroep.

Er wordt aandacht gevraagd voor de 'werkvloer' zelf. De leer-, speel- en werkomgeving moet zodanig aangepast worden dat ook mensen met een handicap gevrijwaard worden van risico's.

Op meer plaatsen in Nederland wordt door vrijwilligers, schoolbiologendiensten en andere instellingen gewerkt met gehandicapten op het gebied van natuur- en milieueducatie. Ook zij worstelen met problemen van afstemming, doelgroepbepaling en van ruimtelijke aard. Ik spreek de wens uit dat de ervaring van hen, die werken met gehandicapten en natuur- en milieueducatie, en dit boekje een bijdrage mogen leveren aan 'natuur- en milieueducatie voor allen'.

P.J. Steltman

Biddinghuizen, april 1989

INHOUD

Woord vooraf P.J. Steltman	2
Hoofdstuk 1 Inleiding	5
Hoofdstuk 2 De architectonische inbreng Herman Berteler	9
Hoofdstuk 3 Buitenactiviteiten: een pedago- gische-didactische opzet Cor Laming	15
Hoofdstuk 4 Tuinieren door gehandicapten Herman Berteler	19
Hoofdstuk 5 Zinvolheid ontlenen aan het om- gaan met dieren Cor Laming	23
Hoofdstuk 6 Een natuurwerkweek voor dove jongeren John van Kruijssen	27
Hoofdstuk 7 Op excursie met verstandelijk gehandicapten Jaco Wijsman	35
Hoofdstuk 8 De schoolomgeving Herman Berteler	38

Hoofdstuk 9	41
Procesbeschrijving en praktijkinventarisatie	
Herman Berteler	
Hoofdstuk 10	53
Opdrachten en lesbrieven	
Hoofdstuk 11	63
Bronnen en literatuur	
Bijlagen	65

INLEIDING

Natuur en milieu zijn wezenlijk voor het bestaan van de mens; vroeger en nu. Vroeger werkten mensen in de natuur en bestond er meer evenwicht.

Nu is het anders. Maar er komt gelukkig meer kennis, inzicht en begrip om de activiteiten van mensen met betrekking tot de natuur bij te stellen. Er komt gelukkig meer begrip en besef van het belang van natuur en milieu. Educatie, praktisch onderwijs gericht op kennis, vaardigheden en houding, is een belangrijk instrument om begrip en besef van het belang van natuur en milieu te ontwikkelen. Er wordt in Nederland veel aan natuur- en milieueducatie gedaan, maar dan meestal niet gericht op mensen met een handicap. In deze brochure willen we laten zien dat mensen met een handicap onderdeel dienen te vormen van de doelgroepen voor natuur- en milieueducatie.

Niet alleen een natuur- en milieueducatieve doelstelling van meer begrip, kennis, waardering en respect voor natuur en milieu wordt bereikt. Ook wordt bereikt dat er meer aandacht komt voor de zorg van ons milieu.

Of dacht u dat met één been geen aandacht komt voor de zorg van ons milieu?

Of dacht u dat met één been niet

tegen milieuvervuiling te protesteren is?

Of dacht u dat zonder te kunnen horen geen tuinbeleving of genieten van de natuur mogelijk is?

Of dacht u dat iemand die langzaam uit zijn woorden komt of niet goed abstract kan denken geen zorg kan hebben voor de natuur?

Accepteren van een mens met een handicap is meer dan het zich neerleggen bij een feit, waaraan nu eenmaal niets te veranderen

valt. Het accepteren is een proces dat bij het opvoeden telkens zal opduiken, waarbij men leert de mens met een handicap te aanvaarden met zijn mogelijkheden en onmogelijkheden zonder zich op het laatste blind te staren. Willen we ons verantwoord bezig houden met onze doelgroepen, dan zullen we moeten weten wat we willen, waarmee we ons gaan bezig houden en welke mogelijkheden onze doelgroep in het bijzonder heeft.

Zoals de leraar zijn lesvoorbereiding doet, zo zal ook de hulpverlener gebruik moeten maken van een goede voorbereiding, van een goede werkanalyse. Dat biedt inzicht in de deelwerkzaamheden en de vaardigheden, kennis en attitudes welke nodig zijn vanuit het werk of de activiteit. Dat dit per individu verschilt, het pakket van eisen dat u dan stelt, zal u dan duidelijk zijn. Elk individu start vanuit een andere beginsituatie. Zijn persoonlijke houding, kennis, vaardigheid, inzichten dergelijke hebben hier invloed op. Het geheel van psychosomatische vaardigheden welke tenminste nodig zijn om bepaalde soorten handelingen uit te kunnen voeren en om bepaalde gestelde doelen te bereiken.

Afhankelijk van de plaats van handeling en het gestelde doel, bijvoorbeeld binnen een revalidatiecentrum of binnen een mytylschool, op een dagbehandeling voor psychosomatische bejaarden of op een volkstuin, zal de gerichtheid op bijvoorbeeld de motoriek, het motorisch coördinatievermogen, inzicht, houden en dergelijke sterk variëren.

Natuur- en milieueducatie kent doelstellingen gericht op vergroting van kennis, vaardigheden en respect voor natuur en milieu. Daarnaast zijn er doelstellingen gericht op behoud, beheer en verzorging van natuur en milieu.

Voor opvoedings- en genezings-

processen wordt regelmatig gebruik gemaakt van dieren, tuinen en natuur. Naast veel therapeutische functies met psychosomatische doelstellingen, zijn er ook nevenvoordelen als de kalmerende, ontspannende invloed welke er vanuit gaat, als gedragsnormaliserende invloeden, als activerende invloeden, welke leiden tot het doen van handelingen en als stimulerende invloed op de lichaamsbeweging.

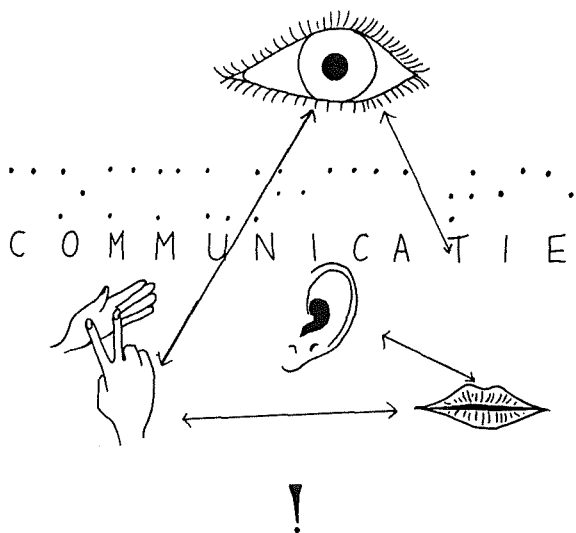
De zorg voor dieren biedt mogelijkheden van een meer complex sociaal gedrag, tot de primaire relatievorming. De mensen ervaren daarbij de individuele opdrachten of eenvoudige samenwerkingsverbanden positief. Dat wordt niet slechts geuit in intense contacten met één of meer dieren of via de concrete zorg als voeden en onderhouden, maar ook door het intermenselijk contact dat ontstaat. Vanzelfsprekend zijn de mogelijkheden van bijvoorbeeld verstandelijk gehandicapten mede afhankelijk van hun belevingsmogelijkheden. Belangrijk hierbij is de hulpverlener of liever de begeleider. Deze zal goed moeten kunnen inspelen op de variabele situaties vanuit de relatie en reacties tussen mens en dier.

In deze brochure maken wij geen verschil in de aard van de handicap. Te gemakkelijk worden mensen met een specifieke handicap gestigmatiseerd, afgezonderd en speciaal behandeld. Integratie van mensen met en zonder handicap moet de basis vormen van natuur- en milieueducatie. In de praktijk kan dat betekenen dat met en door een groep met een specifieke handicap afzonderlijk wordt gewerkt (zie hoofdstukken 4 t/m 8). Maar het resultaat van werken wordt zoveel mogelijk gericht zijn op de situatie waarin mensen met en zonder handicap leven, wonen en werken.

Op de werkvloer is het nodig je te verplaatsen in de eigen leefwereld voor de mensen binnen je

doelgroep. We zullen zelf moeten leren communiceren. Waar de gesproken taal vrijwel altijd het eerste en belangrijkste voertuig is om gedachten en ideeën op anderen over te brengen, hebben meer bepaalde groepen gehandicapten hun communicatiemogelijkheden noodgedwongen uitgebreid met expressievormen die bij ons slechts rudimentair aanwezig zijn.

Op de werkvloer zal men tevens rekening moeten houden met een te wijd uiteenlopende mogelijkheid van mensen met verschillende handicaps. De praktische educatieve situatie dient afgestemd te zijn op de fysieke en intellectuele mogelijkheden van de doelgroep. Ook zal de werkvloer zelf zodanig aangepast moeten worden dat ook groepen gehandicapten van te vermijden risico's worden gevrijwaard.

Tenslotte zal de gehandicapte zelf tot communicatie in staat moeten zijn. Moeilijk is aan te geven op welk niveau en op welk wijze deze communicatie zich moet bewegen. Natuurlijk is hierbij van belang of de gehandicapte de nieuwe situatie emotioneel kan verwerken. Kennismaken met de educator is van be-

lang en de educatie, de activiteiten moeten gericht zijn op de eigen omgeving van de gehandicapte. Kennismaking moet gericht zijn op het vooraf vertrouwd maken met het eigen leefmilieu. Bovenstaande betekent dat bijzondere aandacht besteed moet worden aan de attitude (vorming) van de educator/opvoeder. In de omgang met de gehandicapte is een positieve mentaliteit voorwaarde voor een verantwoord pedagogische handelen.

In hoofdstuk 3 gaat Cor Laming in op pedagogische, didactische aspecten van het werken met dieren en gehandicapten.

Werken met een handicap in natuur en milieu, werken aan natuur- en milieueducatie gaat niet zonder hobbels. Vaak is de ruimte zodanig geordend, gebouwd en ingedeeld dat de mens met een handicap niet terecht kan.

Het boek 'Gehandicapten en bejaarden in tuin en tuinbouw: Aangepast tuinieren' begint met 'Zij die van de tuin(bouw)inrichting voor, tuinactiviteiten door en natuur- en milieueducatie aan gehandicapten en bejaarden een probleem maken, presenteren hun eigen onmacht.'

In hoofdstuk 4 t/m 8 beschrijven achtereenvolgens Herman Berteler het werken met voornamelijk lichamelijk gehandicapten in de tuin, Cor Laming het werken met dieren, John van Kruijssen het werken met dove jongeren in schoolwerkweken, Jaco Wijsman het werken met verstandelijk gehandicapten in een bosexcursie en Herman Berteler het werken in de schoolomgeving.

In hoofdstuk 9 wordt een procesbeschrijving gegeven met praktijkinventarisaties voor tuinieren, werken met dieren en op excursie. In een schema zijn specifieke aandachtspunten genoemd die iedere educator/opvoeder helpen een activiteit op te zetten.

In hoofdstuk 10 zijn werkbladen, opdrachten en lesvoorbereiding opgenomen.

Deze brochure is bedoeld als een eerste opstap in de richting van natuur- en milieueducatie voor mensen met een handicap. Voor hen die verder willen, is hoofdstuk 11 opgenomen. Hierin worden literatuur en bronnen voor hulp en meer informatie beschreven.

HET GAAT OM NATUUR EN MILIEU
HET GAAT OM WERKEN MET EN ZONDER
HANDICAP
HET GAAT OM NATUUR- EN MILIEUE-
DUCATIE EN GEHANDICAPTEN
HET GAAT OM LEREN, GENIETEN,
WAARDEREN MET EN ZONDER HANDICAP
HET GAAT OM ONS, IN EN DOOR NA-
TUUR EN MILIEU.

DE ARCHITEKTONISCHE INBRENG

HERMAN BERTELER

Pratend over tuinieren, omgang met dieren, de schoolomgeving of bijvoorbeeld het ondernemen van excursies leidt ons welhaast automatisch tot een kijkje door de bril van ontwerpers, architecten, stedenbouwkundigen en dergelijke. We worden namelijk steeds weer gecon-

fronteerd met de producten van deze groep(en), met de voor- en nadelen van door anderen ontworpen projecten of details binnen die projecten. Soms past hier de binnen de politiek gebruikte kreet 'puin ruimen'.

Welke invloed heeft de architect op het welslagen van onze dagelijkse praktische activiteiten? Dat willen we hier eens nader bezien.

In deze inleiding eindig ik met de relatie welke ik zie tussen de discussienota 'Stedelijk Groen 1987-1991' en onze op groen of op de groene ruimte gerichte activiteiten.

De discussienota 'Stedelijke Groen 1987-1991' van het ministerie van Landbouw en Visserij noemt als functies van het stedelijk groen: sociaal-recreatieve functie, milieu, educatie, natuurbesef, ecologie en productie.

Uitgaande van ons vertrekpunt, natuur- en milieueducatie, mag

gesteld worden dat dit deels plaatsvindt in of binnen het 'stedelijk groen' en onderdeel is van een van de genoemde functies van het stedelijk groen.

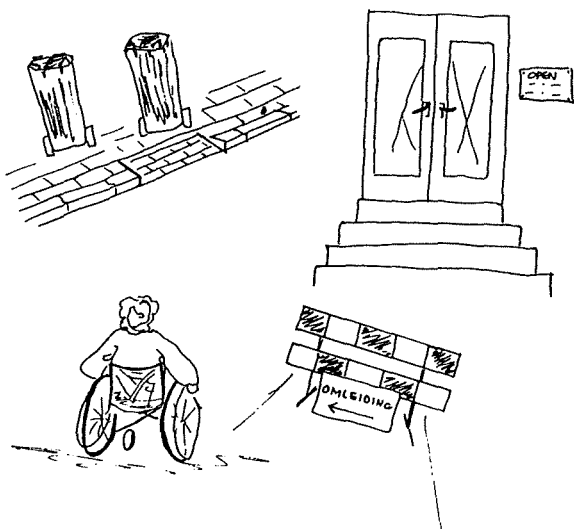
Momenteel valt circa 121.000 hectare aan groen onder de verantwoordelijkheid van de gemeentelijke overheid. Hiervan bevindt zich circa 53.000 hectare binnen de bebouwde kom en circa 68.000 hectare buiten de bebouwde kom.

Binnen deze groenruimte als recreatieterrein wordt de oppervlakte ook wel verdeeld naar functie, zoals: sportterreinen, volkstuinen, parken en plantsoenen, verblijfsrecreatieve terreinen, dagrecreatieve objecten en terreinen.

Voor veel gehandicapten en bejaarden gelden primair de beschikbare groenvoorziening en openluchtrecreatieruimte, behorend bij één van de circa 2100 instellingen in de intramurale gezondheidszorg in Nederland, als ruimte voor de eerder genoemde functies.

Werkterreinen van de architect, de tuinarchitect en/of de landschapsarchitect

Als ontwerper, kleinschalig van bijvoorbeeld tuinen en/of groot

schalig van bijvoorbeeld landschappen, heeft de architect het binnen- en buitenstedelijk groen als werkterrein.

Hier kan hij zijn artistieke creativiteit en kennis op botvieren. Aangezien het hier geen vrije kunst betreft, zoals bijvoorbeeld van een kunstschilder, maar een gebonden kunst heeft de architect nadrukkelijk te maken met de gebruiker van die ruimte. De architect zal in zijn creativiteit en kunstzinnigheid sterk beïnvloed worden door de functionele eisen welke de gebruikersgroep aan de groene ruimte stelt. Dat vraagt nogal wat van de ontwerper. Met name ook omdat het kunststuk niet iets statisch is, niet wat betreft de materialen waarmee hij werkt, niet wat betreft de gebruikers ervan.

We kennen bijvoorbeeld de problematiek van de beperkte speelruimte in een woonwijk met een toenemend aantal kinderen ten opzichte van het ontwerpmoment: we kennen de niet op maatschappijverandering geplande recreatievoorzieningen buiten de bebouwde kom; we kennen de functionele ontwerpen van vele tuinen rondom verzorgingscentra en dergelijke.

Bekende studieresultaten aangaande veranderingen zijn bij-

voorbeeld dat routegebonden recreatie toeneemt, de stedeling minder gemakkelijk naar 'buiten de stad' gaat, bereikbaarheid van een recreatieobject van primair belang is en dat functiespecialisatie in de objecten belangrijker worden. Spelen bureaucratische systemen en gevestigde orden snel in op genoemde veranderingen? Het antwoord mag u zelf geven. Bekend is ons uit ons dagelijks werk dat er zowel binnen het tuinieren, omgang met dieren, de schoolomgeving of excursies vele architectonische drempels worden ervaren. Drempels die het optimaal gebruik van de omgeving minimaliseren, drempels die de functionaliteit van actief en passief gebruik van de omgeving verminderen.

Wanneer we onze directe openluchtrecreatieruimte, of dat nu de instituutstuin of de volkstuin betreft, het dierenverblijf of de kinderboerderij, het stadspark of het natuurerrein buiten de bebouwde kom, onderwerpen aan een checklist met betrekking tot bereikbaarheid, toegankelijkheid en bruikbaarheid, kunnen we de drempels analyseren, inventariseren. De checklist kan eventueel worden opgesteld naar leeftijdsgroep en handicap. Met bereikbaarheidseisen alleen bijvoorbeeld ten aanzien van openbaar vervoer, halte-afstand, parkeerplaats en dergelijke zijn we er niet.

Enkele concrete voorbeelden:

Tuinieren

Is de tuin bereikbaar, met andere woorden kan de persoon in kwestie met zijn specifieke stoornis de lokatie bereiken?

Checklistpunten:

- Openbaar vervoer - halte-afstand
- parkeerplaats - oversteeplaats - geconstrueerde op/afrit
- goede paden/wegen - bewegwij-

zering - obstakels - trappen - hellingen - toegangshekken - verlichting etc.

Aangekomen bij de tuin rijst de vraag of deze toegankelijk is.

Checklistpunten:

Paden en wegen (breedte, verharding, wegranden, obstakels) - toegangspunten - omheiningen - drempels - tourniquets - geconstrueerde op/afritten - trappen - hellingen - greppels - verlichting - steigers etc.

Eenmaal op de tuin wil je ook tuinieren. Is dat in al zijn facetten dan ook mogelijk? Is de tuin met andere woorden bruikbaar?

Checklistpunten:

paden en wegen (breedte, verharding, wegranden, obstakels) - rustpunten - meubilair - toilet - terras - schuilgelegenheid - beschutting - bebordering (stand, hoogte, kleur, leesbaarheid, reliëf) - informatiepanelen - aanduidingsborden - beplanting - plantbedden - speeltoestellen - dieren - geleidemarkering - veiligheid - hulpmiddelen - gereedschappen etc.

Probleem is veelal dat vanuit een foutieve start een reconstructie moet plaatsvinden. Soms

slechts op onderdelen, soms een algehele reconstructie. Gesproken wordt dan van een zogenaamde meerkostenproblematiek. Een eenzijdige beoordeling richting een minderheidsgroep en derhalve veelal gedoemd te mislukken. Het meer comfortabel inrichten, het meer functioneel aanleggen en inrichten, het meer op de bewoners en/of gebruikers afgestemd zijn, is niet per definitie een op een minderheid gerichte activiteit. Kinderen, moeders met kinderwagens en wandelwagens, ouderen en anderen maken tevens gebruik van de verbeterde inrichtingsfaciliteit.

Nu zal de architect naast de specifieke eisen van de opdrachtgever zich vanuit zijn achtergrond voornamelijk bezighouden met de infrastructuur. Met andere woorden met de basisvoorzieningen welke de beoogde doelstelling mogelijk moeten maken. Daartoe moeten we rekening houden met twee zaken, te weten de materiële en de immateriële infrastructuur. Tot de eerstgenoemde behoren materiële zaken zoals bijvoorbeeld wegen en paden, gazons, beplanting, waterwegen, bebordering, tuinameublement, verlichting etc. Tot de laatstgenoemde, de immateriële zaken, behoren de voor de gebruikerskwaliteit en gebruikersintensiteit bepalende factoren als leeftijdsopbouw, functiestoornissen, mate van integratie, scholing etc. Deze bepalen namelijk mede de kwaliteit en de omvang van de functionaliteit van het door de architect ontworpen product. De architect ontwerpt aldus een product voor een bepaalde doelgroep met een bepaalde doelstelling. Theoretisch klopt het verhaal volkomen. In de praktijk worden we echter onder invloed van velelei zaken geconfronteerd met vaak een minder florissante uitwerking. Dan blijkt dat veel architecten als kunstenaar te werk zijn gegaan, met behulp van hun sjablonen en linealen hebben ge-

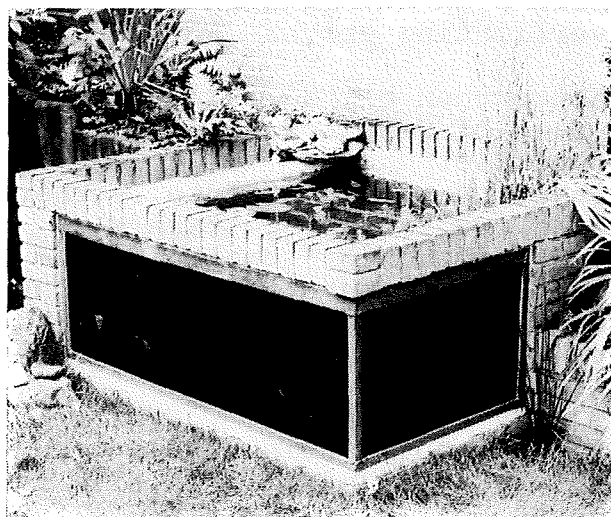
tekend, de materiële infrastructuur overeenkomstig de onderhoudstechnisch goedkoopste algemeen geldende norm hebben gehanteerd, esthetische verantwoord in relatie met bouwkundige elementen en omgeving, afgestemd op bezoekers en/of passanten. In detail is men dan veelal voorbijgegaan aan miljoenen leden tellende minderheidsgroeperingen zoals kinderen, ouders met kinderen, ouderen en gehandicapten. Een rolstoelvriendelijk openbaar vervoer is bijvoorbeeld ook kinderwagenvriendelijk. Terug naar onze items. De ideale tuin is bijvoorbeeld die tuin die goed bereikbaar is voor iedereen, met of zonder goede mobiliteit.

De toegangsweg is begaanbaar voor zienden en blinden, rolstoelgebruikers, bejaarde stoklopers en moeders met kinderen. Zo ook de toegang tot de tuin zelf met al zijn onderdelen, met andere woorden het gazon, de borders, de vijver, het kasje, de zitkuil, het terras etc. Dat vraagt om speciale aandacht in de details aangezien een en ander ook bruikbaar moet zijn voor de actieve en passieve bezoeker.

Enkele voorbeelden

De tuin

Een grondvijver is qua situering bijvoorbeeld bereikbaar en zelfs veilig aangelegd. Enerzijds met een ruime menswerende oeverbeplanting van opgaande plantensoorten, anderzijds afgeschermd met een goed geconstrueerde leuning. Echter, kinderen kunnen er onderdoor. Bejaarden en blinden, alsmede mensen met functiestoornissen in de rug of nek en rolstoelgebruikers kunnen niet of nauwelijks bij het water. Passief visueel genot, een beperkte functionaliteit. In het veld blijft men toch ook niet op afstand bij een plas

of sloot naar het water kijken? We willen er met de hand in kunnen, het water voelen. We willen met het biologisch leven in het wateractief zijn. Voor velen zit de oplossing dan in het verhogen van de vijver, dus bovengronds geplaatst.

De zitkuil, als element voor gezellige tuinfeesten, praatavondjes of zelfs barbecues, wordt met behulp van een trapje enerzijds en een hellingbaantje anderzijds toegankelijk en bruikbaar voor iedereen.

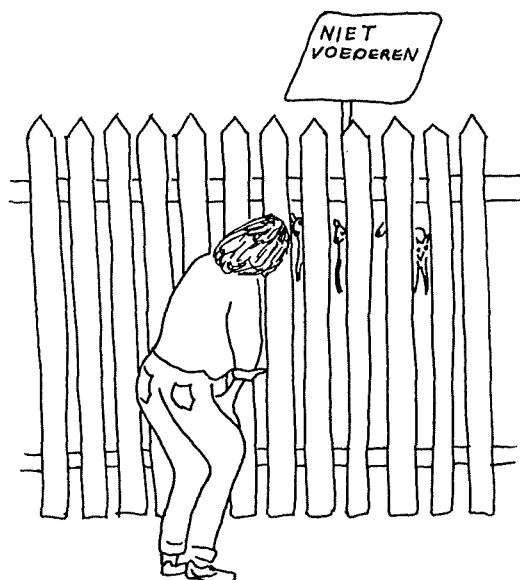
Beschikken we niet over de juiste hulpmiddelen of gereedschappen om het tuinieren op maaiveldniveau mogelijk te maken voor blinden, bejaarden, mensen met rugklachten, beenproblemen, rolstoelgebruikers of anderen, dan is de oplossing gevonden in verhoogde borders of bakken.

Leitunnels bieden meer contactmogelijkheden met vele soorten vruchten voor allerlei mensen met of zonder functiestoornissen. Een en ander betekent niet dat elke tuin of openbaar plantsoen geheel voorzien moet zijn van verhoogde bakken, leitunnels, verrolbare tafels etc. Maar geïntegreerd in het geheel, aan duidelijk bewegwijzerde delen of routes dienen bereikbare

en bruikbare elementen voor te komen.

Dieren

Bij de omgang met dieren speelt een vergelijkbare problematiek. Esthetische zeer fraaie houten omheiningen van dieren- verblijven, hertenkampen en dergelijke, bieden alleen zicht aan zij die er overheen kunnen kijken. Jammer voor de kinderen, kleine mensen, rolstoelgebruikers, bedlegerigen en anderen. Wanneer ze hun hoofd echter negentig graden draaien kunnen zij met de ogen

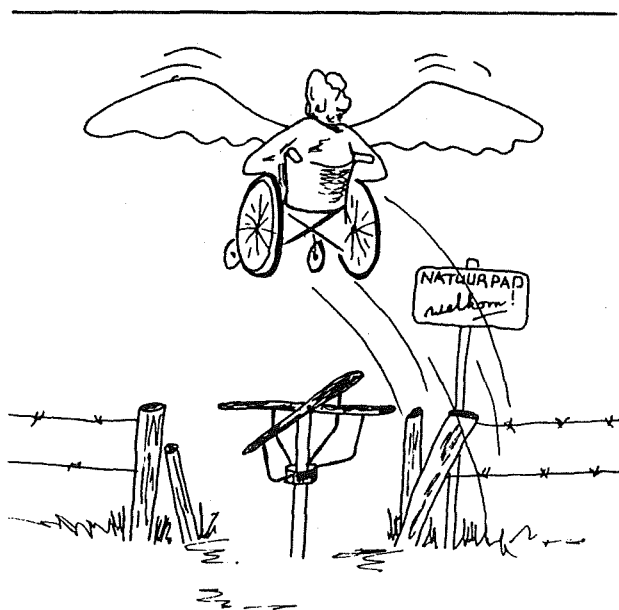

in verticale stand goed tussen de spijlen doorkijken! Zo ook voor rustende bejaarden op het bankje aan de andere kant van het voetpad gesitueerd. Zij moeten helaas vanuit de verlaagde zitpositie genoegen nemen met het traliebeeld. Zo worden herten een soort zebra's. Maar het kan ook anders. Juist bij de rustplaatsen kan het houten hekwerk worden vervangen door stevig gaas. Dit om de zoveel meter herhaald biedt voor vele groeperingen een grotere bruikbaarheidswaarde van het object. In de stallen van de kinderboerderij geldt hetzelfde. En

wat te bedenken van het op rolstoelhoogte aangebrachte konijnenhokje met dubbele deur? De ene deur dicht, dat biedt rustruimte erachter voor het konijn, de andere deur doorzichtig voor visueel contact. Het hok is door de rolstoelgebruiker zelf schoon te maken en het konijn kan via een luik en loopplankje achteruit het grasveldje op. Verblijven de konijnen in een zogenaamde konijnenbult of konijnenheuvel, dan kan deze gedeeltelijk toegankelijk en daardoor meer bruikbaar worden gemaakt door een deel van de heuvel uit te sparen. Juist in het centrum van de heuvel, daar waar de gangen uitmonden in een centrale ruimte. Door dit deel van de wand te voorzien van glas kijkt de bezoeker zo in de speel-slaapruimte van de konijnenfamilie.

Excursies

Voorwaarden scheppen voor excursies naar buiten behoeft niet altijd omslachtig of omvangrijk te zijn. Naast de infrastructuurele zaken in materiële zin zijn hier veelal met name immateriële zaken van grote betekenis. Een grote dosis inzet, een goede motivatie, gezonde werklust of met andere woorden weten van aanpakken maken hier veel mogelijk. Inventiviteit, creativiteit, doorzettingsvermogen en enthousiasme zijn hier veelal de ingrediënten voor een geslaagde onderneming. Vanuit de landschapsarchitectuur zou hier echter veel kunnen worden bijgedragen. Een goede bebordering of bewegwijzering ten behoeve van rolstoelgebruikers, blinden en ouderen voorkomt veel onnodige inspanning. Routegebonden recreatie neemt niet alleen toe, het is voor velen ook slechts de meest optimale of soms zelfs enige mogelijkheid. Maar hoe kom je bij het

bos, heideveld of de recreatieplas? En als je er bent, hoe dan verder?

Informatie is hier heel belangrijk, informatie vooraf of ter plekke en dan zodanig dat iedereen het kan ontcijferen. Zo zouden goede fietsroutes van verharde paden tevens rolstoelroutes kunnen zijn of zelfs gecombineerd kunnen worden met educatieve informatie, met andere woorden een fiets-rolstoel-natuurpadroute.

Picknickplaatsen, zowel in het openluchtrecreatieterrein als ook op de uitgebreide parkeerplaatsen langs onze snelwegen, kennen nog niet de luxe van aangepaste tafels. Is het werkelijk zo'n groot technisch euvel om bijvoorbeeld van de groep van vijf tot soms meer dan tien tafels er een of twee zodanig aan te passen dat de rolstoelgebruiker normaal aan tafel kan zitten, aan de lange tafelzijde in plaats van het kopeind?

Tientallen details zijn hierbij van belang. Gelukkig kent Neder-

land veel goede voorbeelden binnen de openluchtrecreatiemogelijkheden. maar zolang dat voorbeelden blijven, schort er iets aan de andere objecten.

Inclusief denken

Willen we in de toekomst knelpunten als hier beschreven voorkomen, dan zal een structurele inpassing van op gehandicapten en anderen gerichte leer- en ontwikkelingsnodig zijn. Beroepsopleidingen vanaf middelbaar niveau dienen binnen hun opleidingspakket zorg en aandacht te besteden aan deze problematiek. Dat werkt dan door in bijvoorbeeld besteksvoorwaarden of opdrachtschrijvingen en leidt tot minder nazorg.

Er moeten geen nieuwe tuinbouwscholen richting groenvoorziening worden gebouwd met aandacht voor het rosarium, de vaste plantentuin, de schaduwtuin etc., zonder aandacht te besteden aan de gedifferentieerde gebruikersgroep. Miljoenenprojecten die dit nalaten geven blijk van gebrek aan inclusief denken. Zo ook bij Focus-woningen, speciaal voor gehandicapten gebouwd, maar met een ontoegankelijke en niet-buikbare tuin. Activiteitencentra voor miljoenen aangelegd en ingericht op pottenbakkerij, kaarten, sjoelen en dammen.

Ik stel het chargerend, maar de buitenactiviteit vormt hier veelal een sluitpost. Gebrek aan inclusief denken - beperkt denken.

Het kan niet alleen anders, het moet anders. Het mag echter niet slechts afhankelijk zijn van de persoonlijke affiniteit van een personeelslid of zelfs maar van de architect.

BUITENACTIVITEITEN: EEN PEDAGOGISCH DIDAKTISCHE OPZET

COR LAMING

Als je je gaat uitspreken over de opvoedkundige waarde van iets zoals buitenactiviteiten (tuintieren, omgaan met dieren, excursies) heb je de pretentie iets te vertellen over het effect van deze activiteiten op langere termijn.

Ervaringen opgedaan in de kindperiode krijgen betekenis in de fase van volwassenheid. Het is niet eenvoudig om je daar over uit te spreken, temeer omdat alles wat mensen in hun kindperiode doen nooit geïsoleerd tot effect leidt, maar altijd vanuit een samengaan van factoren: de omgeving, het milieu en de eigenheid van ieder kind. Dit wil echter niet zeggen dat we geen algemene opvoedkundige betekenis mogen ontleenen aan buitenactiviteiten. Ieder van ons weet hoe gezond het is om buiten te zijn. Buitenactiviteiten zoals bijvoorbeeld joggen, skieën en fietsen, in verschillende vormen, winnen aan populariteit. De natuur in dienst van onze toenemende behoefte aan ontspanning, gezondheid, jong willen blijven/zijn etc. De eigen beleving staat centraal, soms zelfs ten koste van ons milieu.

Buitenactiviteiten kunnen echter ook verbondenheid geven met je leefmilieu in elementaire zin. Dat wil zeggen dat deze activi-

teiten het in zich hebben niet alleen uit te nodigen tot vermaak en plezier, waarin 'de natuur' gebruikt wordt en ondergeschikt wordt gemaakt aan eigen beleving (consumptief gebruik). Buitenactiviteiten nodigen ook uit voeling te krijgen met de natuur als oorsprong van eigen bestaan, zodat je jezelf gaat ervaren als deelgenoot, als behorende tot die natuur. Dat is pedagogische nastrevenswaardig, omdat indien je jezelf kunt wortelen in je oorsprong, je een basis hebt van waaruit je psychische waarden kunt ontwikkelen. Jezelf verantwoordelijk weten, zorg kunnen uitdragen, respect en eerbied kunnen tonen, jezelf niet slechts consumptief maar vooral kwalitatief kunnen instellen, dat wil zeggen uitgaan van ontwikkeling c.q. procesgang waarin leven en dood als tot onze natuur behorende verschijnselen een plaats krijgen. Alleen dan ontstaat verbondenheid met ons leefmilieu op basis van natuurlijke waarden, zoals respect, eerbied en ingetogenheid.

**Gevoel, kennis en vaardigheid:
hart, hoofd en handen**

Als we nu gaan kijken op welke

wijze deze waarden vanuit het deelnemen aan activiteiten inhoud gegeven kunnen worden, zijn er twee hoofdaspecten die aandacht vragen, namelijk de emotionele kant, waarvan knuffelen met dieren of het genieten van

een mooie tuin voorbeelden zijn, met daarnaast de kennissgerichte kant, die vooral zijn nut heeft bij een verantwoorde zorg voor de natuur.

Een puur emotionele relatie heeft vooral betekenis naar belevingsmomenten als onmiddellijke behoeftenbevrediging. 'Ik voel me verdrietig en vind troost bij een dier.'

Ondanks het belang van zo'n belevingsmoment moeten we oppassen niet te 'blijven steken' in een puur emotionele relatie, althans als het gaat om waarden die zich door de tijd heen moeten verankeren in volwassenheid.

Verantwoordelijkheid, zorg, respect en dergelijke ontstaan vooral dan als de emotionele beleving gekoppeld wordt aan de eisen die de realiteit van alle dag met zich meebrengt.

Daarvoor is het nodig dat in het aanbod van 'buitenactiviteiten' zowel gezocht moet worden naar de individuele belangstelling van iedere deelnemer, alswel aandacht besteed moet worden aan verrijking van kennis en inzicht

in combinatie met praktische toepassing. Vooral dan is er pedagogisch effect, dat berust op het leren om vanuit verbondenheid te beleven en te genieten in samenspraak met het opdoen van kennis en inzicht gericht op verzorging, maar ook op behoud. Het pedagogische effect wordt zichtbaar in de mate waarin iemand zich als volwassene verantwoordelijk weet, zorg kan uitdragen, respect en eerbied kan tonen, zich kwalitatief kan verhouden tot ons leefmilieu. Om dat alles bewust en doelgericht in de opzet en uitvoering van activiteiten na te streven is een systeem van werken ontbeerlijk.

Methodiek: een systeem van werken

In de methodiek van een activiteit wordt de hele opzet c.q. structuur van een activiteit zichtbaar.

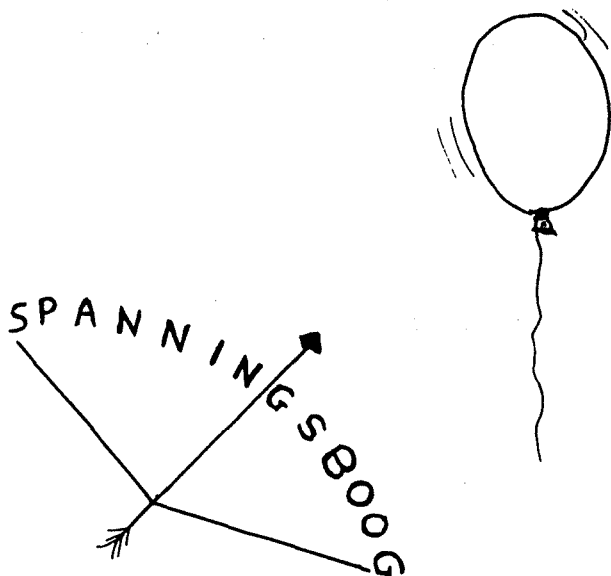
In het kort komt dat erop neer dat je eerst gaat kijken naar de deelnemer(s), die je voor je hebt. Vervolgens probeer je op basis van die informatie vast te stellen wat je wilt bereiken, welke doelen je na wilt streven. Als daar duidelijkheid over is, kun je de weg gaan uitzetten, waarlangs je die doelen kunt bereiken.

Vervolgens kun je tot uitvoering van je activiteit overgaan en tenslotte, als afsluiting, ga je de activiteit evalueren, dat wil zeggen kijken of alles volgens plan en bedoeling verlopen is. Dit alles kunnen we wat meer systematisch doen aan de hand van het volgende vijf fasenplan.

Fase 1: de beginsituatie

In de eerste fase probeer je informatie te verzamelen over de deelnemer(s). Het aantal deelnemers, als het om een groep gaat. De behoeften en verlangens van

de deelnemers. Hun mogelijkheden en onmogelijkheden op lichamelijk, geestelijk en sociaal gebied. Hoe is hun motoriek, gezichtsvermogen? Kunnen ze samenwerken? Wat is hun spanningsboog? Hoe zijn hun verstandelijke vermogens, etc.?

Concrete informatieve vragen kunnen je helpen een beeld te vormen van deelnemers.

Fase 2: de doelformulering

In de fase van doelformulering ga je aangeven wat je wilt bereiken met de deelnemer(s). Belangrijk is dat je een reële afstemming maakt van de doelen op de mogelijkheden en interesses van de deelnemer(s) en van jezelf.

Hoe concreter doelen omschreven worden des te meer richting ze geven aan het handelen.

Een algemeen doel kan zijn deelnemers in contact brengen met dieren. Als je echter weet dat iemand een voorliefde heeft voor bepaalde dieren, dan kun je je doelstellingen heel specifiek maken door aan te geven wat je met deze deelnemer en deze specifieke dieren in termen van concreet gedrag wilt bereiken.

Fase 3: de strategiebepaling

In de strategiebepaling ga je de weg aangeven waarlangs je je doelen wilt bereiken. Dat kun je doen met behulp van de volgende aandachtspunten:

a. Activiteitenkeuze

Als je nog niet tot een activiteitenkeuze bent gekomen, moet je dat nu doen. Welke activiteit sluit aan bij de behoeften, interesses en mogelijkheden van de deelnemer(s)? Is deze activiteit een geschikt middel om je doel(en) te bereiken?

b. Opbouw van de activiteit

Uit welke stappen bestaat de activiteit? Wat kennen en kunnen de deelnemers al? Zijn er aanpassingen nodig?

c. Praktische voorbereiding (organisatie/planning)

Planning ten aanzien van tijd, ruimte, materialen/gereedschappen, vooroverleg, risico's (hoe te ondervangen/te verkleinen), kosten.

d. Begeleiding

Welke vormen van begeleiden kies je, uitgaande van de beginsituatie, het gestelde doel en de gekozen activiteit?

Vormen kunnen zijn:

voordoen - laten nadoen, uitleggen - laten doen, oefenen - laten herhalen, zelf laten experimenteren, richtlijnen geven, informeren, vragenstellen, 'uitnodigen', overhalen, overtuigen, dwingen, belonen, straffen, confronteren, bevelen, negeren.

Fase 4: de uitvoering

Alles is nu voorbereid om de activiteit te kunnen uitvoeren. Tijdens de uitvoering kunnen zich dingen wijzigen of anders uitpakken als voorzien. De motivatie kan dalen of stijgen etc. Tussentijdse wijzigingen in de uitvoering van de activiteit kunnen dan noodzakelijk zijn.

Fase 5: de evaluatie

In de evaluatie ga je na of de activiteit geslaagd is. Terugblikken om van te leren voor een volgende keer. Dat doe je door de activiteit kritisch te bezien vanuit de vier voorgaande fasen. Per fase kunnen de volgende vragen daarbij behulpzaam zijn.

1. Beginsituatie

Was er voldoende juiste informatie?

Heb ik gebruik gemaakt van deze informatie?

Heb ik de behoeften van de deelnemer(s) goed ingeschat?

2. Doelformulering

Heb ik het juiste doel gekozen, wat aansluit bij de behoeften, interesses en mogelijkheden van de deelnemer(s)?

Heb ik de doelstelling(en) voldoende concreet beschreven?

3. Strategiebepaling

Is de activiteit goed gekozen? Was de activiteit een goed middel om het gestelde doel te bereiken?

Opbouw van de activiteit:

Heb ik de activiteit juist ontleed: de juiste stappen genoemd? Heb ik de juiste aanpassingen gebruikt?

Praktische voorbereiding:

Waren de tijd, ruimte, materiaal/gereedschappen goed geko-

zen?

Had ik de juiste kosten beraamd?

Heb ik het juiste vooroverleg gepleegd?

Heb ik de risico's goed ingeschat?

Begeleiding:

Heb ik de juiste begeleidingsvorm(en) gekozen?

Heb ik het effect van mijn begeleiding goed ingeschat?

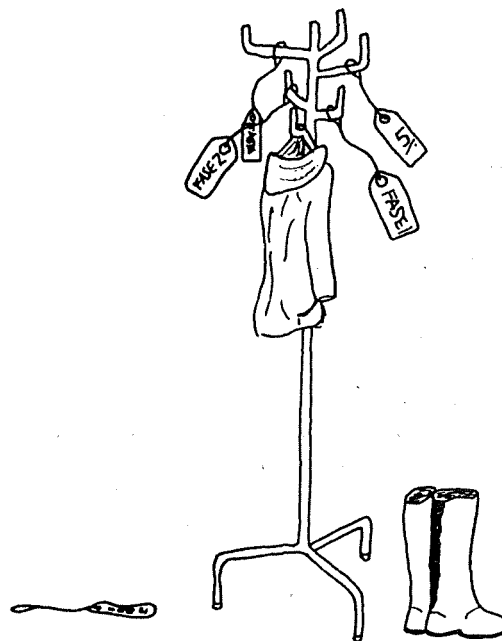
4. Uitvoering

Verliep de uitvoering volgens plan?

Waren er redenen om van mijn plan af te wijken? Welke? Wat was het resultaat?

Tot slot

Het vijf fasenplan is een kapstok aan de hand waarvan

een activiteit opgezet kan worden. De bedoeling van het vijf fasenplan is dan ook richting te geven. Het is dus geen aftekenlijst aan de hand waarvan een activiteit opgezet kan worden. De eigen gedachten, inzet, creatieve momenten, vaardigheden etc. blijven de belangrijkste ruggegraat vormen van iedere activiteit. Het vijf fasenplan kan daarin ondersteuning bieden.

TUINIEREN DOOR GEHANDICAPTEN

HERMAN BERTELER

In een reeks van vragen, welke je rechtstreeks of via de telefoon worden gesteld, zitten vaak veel verschillende onderdelen verpakt. Onderdelen betreffende de organisatie van een activiteit, de pedagogische aspecten, de didactische aanpak, de uitvoering, etc. Niet altijd even gemakkelijk te beantwoorden. Alles weer bijeen gebracht vormen deze de ingrediënten voor de weergave van de dagelijkse praktijk. Daarom vindt u hierbij een beschrijving van het tuinieren door gehandicapten, zoals dat 'gewoon' kan plaatsvinden. Een praktijkverhaal, dat opgaat voor omgang met dieren, het gebruik van de schoolomgeving of het houden van een excursie. Bij het analyseren van een praktische activiteit zou men zich gemakkelijk kunnen laten afschrikken door de veelheid van aspecten, waarmee je te maken krijgt. In de praktijk blijkt dat veelal minder een belemmering te vormen. Pragmatisme, ofwel gewoon aanpakken en starten, vereenvoudigt veel. Daar komt bij dat er tijdens het uitvoeren veel wordt bijgestuurd en iedereen leert, ook de docent of begeleider. Veel succes.

Tuinieren met gehandicapten, enkele momenten uit de dagelijkse praktijk

De klok wees bijna half elf, de jongens en meisjes van de tuingroep konden elk moment binnenkomen. Ik had me eind vorige week voorbereid en geprepareerd op enkele onderhoudswerkzaamheden op de kwekerij en in de tuin. Er moest namelijk nog veel onkruid gewied worden. Sommige plantbedden konden volgens planning gereed gemaakt worden en de in pot gekweekte vaste planten konden op de bedden omgezet worden.

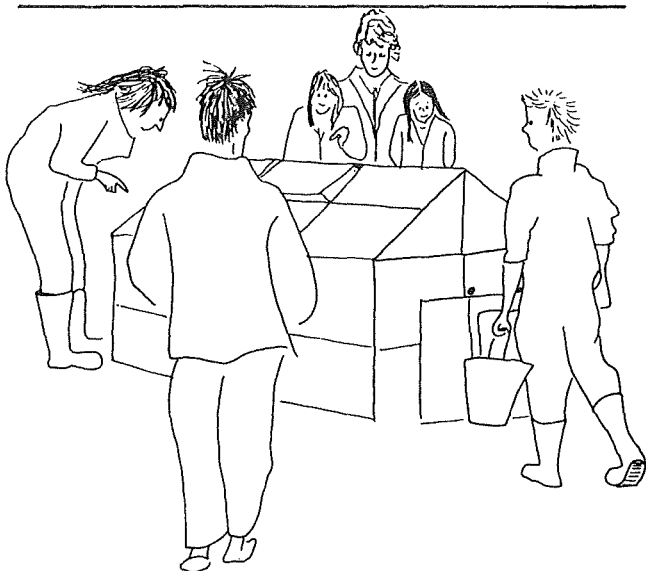
Werk genoeg en voldoende variabel voor de diverse niveaus.

De siertuin vroeg ook om aandacht. Planten moesten worden opgebonden, onkruid verwijderd, gras gemaaid en kantjes bijgestoken, enkele klimplanten aangebonden etc.

Maar tot groot ongenoegen en verbazing begon het tegen tien uur te regenen en zag het er naar uit dat het voor de middag niet weer droog zou worden. Wat nu?

Met zes man tegelijk in de kas aan het werk en dat gedurende enkele uren?

Snel een telefoontje naar de school en de technische dienst

leverde de informatie op dat er in het cultureel centrum wel een schoolbord viel te lenen.

Gemengde geluiden stegen op uit de tuingroep, geluiden variërend van vreugde over de regenachtige start met het vooruitzicht binnenwerk te gaan doen, tot zwaar gemopper.

In het werkoverleg kwam het verschil van beleving nog eens onduidelijk naar voren. Echter, de door mij aangedragen taken en werkzaamheden voor de komende tuinuren bleven hoogste prioriteit houden. Desondanks moest ik enkele onderdelen gedeeltelijk omgooien. En omdat het bleef regenen vestigde ik allereerst de aandacht op een vrij te kiezen thema, waaraan door iedereen een halve dag per week mag worden besteed. Zelf droeg ik thema-voorbeelden aan als stekken, bloeivervroeging, bloemschikken en dergelijke.

De jongens brachten zelf onder andere in: vlinderstudie, grasmaaiers, tuinontwerpen, insectenstudie en waterdieren in de vijver in en één van de meisjes vogels.

De hele morgen werd daarna uitvoerig besteed aan de spelregels rondom dit themaproject, waarvoor men zelf informatie moest verzamelen, studiemethodes moest opzetten en voor uitwerking

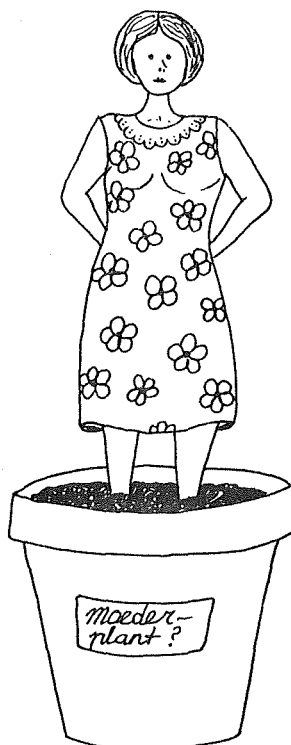
moest zorgen.

Zelf functioneerde ik op de achtergrond, als coach, vraagbaak of begeleider. En het enthousiasme nam gelijk een vorm van fanatisme aan. Men wilde gelijk beginnen.

De middagpauze onderbrak echter de geconcentreerde aandacht hiervoor en bood mij mooi gelegenheid om daarna van onderwerp te veranderen.

's Middags bleef het regenen, hetgeen me moeite kostte om werk te improviseren.

Twee jongens gingen moederplanten verzamelen in de woonkamers, moederplanten om stekken van af te halen. Ondertussen konden twee anderen de werktafels voorbereiden, dat wil zeggen stekgrond gereedmaken, bloempotten en transportbakken klaarzetten

en dergelijke. Met de verzamelde moederplanten werd voor twee jongens voor enkele uren werk gecreëerd. Na informatie en demonstratie van mij konden beide jongens zelf stekken knippen en deze vervolgens in stekbakjes, gevuld met grond, wegsteken. Een mooie activiteit, ook voor de rolstoelgebruiker, die best plaatsgebonden handelingen kan

verrichten met zijn twee goede handfuncties.

Een derde jongen kon aan de binnenkant van de kas het glas was- sen met een langgesteelde bezem, een belangrijke activiteit in verband met de lichtinval in de kas.

Vervolgens kon een ander zich aan de kantinetafel zetten om zaadzakjes te vullen. Het ge- droogde zaad uit de tuinoogst van deze zomer kon nu mooi ver- werkt worden in onze souvenir- zakjes. Dit bijvoorbeeld als re- latiegeschenk of ten behoeve van bezoekers en anderen.

De resterende jongelui vonden vandaag een nuttige opdracht in de contrôle van de plantenbakken in de paviljoens. Deze inte- rieurverzorging vormt een vast onderdeel van activiteiten, maar is met enige reserve goed te verschuiven naar regenachtige dagen. Vanzelfsprekend moest bij de indeling rekening worden ge- houden met de mobiliteit van deze jongeren, alsmede met de mate van zelfstandigheid.

Wel werd het zo een drukke in- spannende dag, waarbij improvi- seren, organiseren en begeleiden continu in snel tempo afwissel- den. De een kan geen meervoudige opdrachten aan, de ander behoeft een concrete uitleg en demon- stratie etc. Dat is vermoeiend, maar gelijktijdig bevredigend, als je ziet dan men zich opti- maal inzet. De een krijgt onge- wild, maar in de gegeven situa- tie noodzakelijkerwijs, meer vrijheid en ruimte dan de ander. Toen het tijd was om te stoppen, was de dag voorbij gevlogen, ie- dereen was tevreden, er was veel werk verricht en we hadden alle- maal weer wat geleerd.

Toch hoopte ik dat het morgen droog zou zijn en het geschikt weer zou zijn om met de groep naar buiten te kunnen.

Enkele dagen later

Vijf kinderen begaven zich op weg naar de tuin. Allemaal had- den ze iets in hun handen. Twee droegen gereedschap. Eén had de kruiwagen bij zich. De andere twee hadden de handen vol aan de krukken en de rolstoel waar ze zich mee voortbewogen. De jongen in de rolstoel duwde onder het rijden een tweewielig tuinkarre- tje voor zich uit, waarin enkele andere hulpmiddelen als een pootstok, plantraam en bollen- planter liggen. Samen hebben we het gereedschap geselecteerd. De organisatie daarvan was niet moeilijk, omdat deze leerlingen niet voor de eerste maal naar de tuin gingen. En met behulp van de theorieles, welke geheel ge- wijd was aan de handelingen die ze nu gingen doen, was de keus niet moeilijk. Uit het overzich- telijk opgehangen langgesteelde gereedschap konden de twee jon- gens het veilig en ordelijk af- nemen en doorgeven aan de rol- stoelgebruiker voor de schuur- deur. De deur was breed genoeg om hem binnen te laten, maar de hoge drempel en de enge ruimte binnen motiveerde hem echter niet om naar binnen te gaan. In de tuin, die op minder dan 100 meter loopafstand van het schoolgebouw ligt, werd het ge- reedschap ergens centraal neer- gegooid en stoof men uiteen, ie- der naar zijn eigen hoekje. Wan- neer de jongen op zijn krukken naderde, hadden de eersten hun grootste nieuwsgierigheid reeds bevredigd en zochten het noodza- kelijke gereedschap uit.

Voor ze begonnen riep ik echter iedereen bijeen en legde nog eens uit wat de bedoeling is. Er moest onkruid gewied worden, de grond moest losgemaakte worden, er was nog wat te zaaien en er waren nog enkele plantjes uit te planten.

Met een vraag- en antwoordspel toetste ik de kennis. Af en toe moest iets worden gedemonstreerd hoe te handelen en hoe een bepaald hulpmiddel te gebruiken. Bij het ontwerp en de inrichting van de tuin is rekening gehouden met de fysieke mogelijkheden van de pupillen. Dat heeft geresulteerd in een variatie van tuintjes op diverse niveaus en van verschillende vorm en afmeting. Ook in het materiaal van de technische voorzieningen zit enige variatie.

De kinderen namen hun plantgoed, zaad en gereedschap mee en gingen naar hun stekkie. De krukgebruiker gaf de voorkeur aan een grondbed op stahoogte. Dat was zijn eigen keus. Voor het gebruikskomfort is de constructie zodanig dat hij zijn voeten daarbij in een vrije ruimte kwijt kan. Ook kan hij tijdens het werken zijn krukken in een klem, welke aan de bankrand is bevestigd, vastzetten, opdat ze niet op de grond vallen.

De rolstoelgebruiker had twee bakken van verschillende hoogte uitgezocht. Een bak waaraan hij zijdelings moet werken en een andere onderrijdbare tafel op hoger niveau, om zodoende frontaal te kunnen tuinieren. Beide jongens kweken daarin la-

ger blijvende gewassen, zoals kropsla, andijvie, spinazie, radijs en peen.

Omdat de onderrijdbare tafelbak een verdiepte middenbodem heeft, kan hij daar goed diepwortelende gewassen, als zomer- en winterpeen, telen. De bakrand is breed gehouden, omdat hij zijn armen tijdens het werken moet ondersteunen. In de lagere bak, waaraan hij zijdelings werkt, had een klasgenoot de jonge tomatenplanten voor hem uitgeplant. Nu de planten groter worden kan hij zelf de plantverzorgende handelingen, zoals steunen, indraaien, pluizen en dieven uitvoeren en natuurlijk straks het oogsten van de tomaten.

Verderop in de tuin werd door de anderen in bedjes op grondniveau gewerkt. Zij gebruikten daarbij langgesteeld gereedschap, meer standaardgereedschappen. Soms werd er ook op de knieën gewerkt, daarbij steunend op een kniematje.

In de verhoogde bakken werd gewerkt met kortgesteelde en lichtgewicht gereedschap. Kinderschepjes en handkrabbers doen bijvoorbeeld goede diensten. Het uitplanten van de plantjes werd voor de spastische jongen vergemakkelijkt door een plantraam te gebruiken. In elke vierkant komt een plantje. Het plantraam wordt daarna verwijderd en de plantjes staan keurig op afstand.

De rolstoelgebruiker maakt door het ontbreken van kracht in zijn vingertoppen het plantgat met behulp van een bollenplanter. Zo heeft ieder individu hier zijn specialiteiten. Op eigen wijze verrichtten ze met elkaar dezelfde activiteiten.

Toen ik de tuin nog eens inspecteerde op vergeten gereedschap stormden de jongelui richting school. Het uur tuinieren was weer om en het was tijd voor de pauze. Snel ruimden ze het gereedschap nog even op, wisten hun handen en toen was het koffiedrinken.

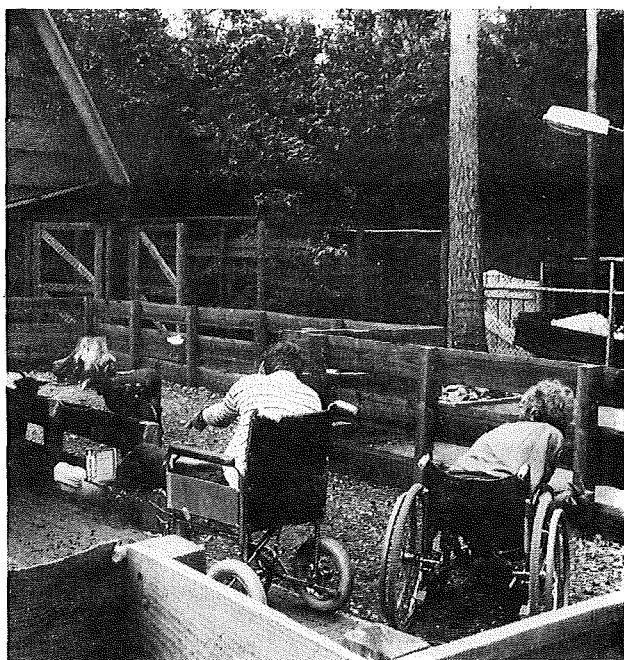
ZINVOLHEID ONTLENEN AAN HET OMGAAN MET DIEREN

COR LAMING

Omgaan met dieren

Vreugde beleven aan het omgaan met dieren is voor iedereen mogelijk, daarin is een handicap geen belemmering. Hiermee is, als het gaat om 'zinnelijkheid ontlelen aan het omgaan met dieren' het belangrijkste gezegd.

Voor ons begeleid(st)ers is het daarom belangrijk dat begeleiden niet slechts de betekenis krijgt van mensen te vertellen hoe fijn het wel niet is om met dieren om te gaan. Onze eigen beleving wordt dan aan de ander opgelegd.

Dat kan nooit de bedoeling zijn, want de ander (gehandicapte medemens) wordt dan miskend in zijn mogelijkheden naar menselijke maat. Bovendien, wat iemand zoekt of kwijt wil in de omgang met dieren is vaak zeer persoonlijk en soms moeilijk in details uit te leggen.

Je kunt mensen niet opdragen hoe ze van dieren moeten houden. Wel kunnen we vanuit de doelstelling 'zinnelijkheid ontlelen aan de omgang met dieren' mensen gevoelig maken voor positieve belevingen en/of in de gelegenheid stellen positieve belevingen op te doen. Soms kan dat al door mensen simpelweg in nabijheid van dieren te brengen, door vooroordelen te doorbreken of door angsten weg te nemen. Maar ook, kennis en inzicht bieden door te vertellen over dieren, door dieren te observeren, aan te raken, te verzorgen etc. In spelvorm of anderszins, afhankelijk van de deelnemers, de doelstelling en de situatie.

Vanuit een positieve beleving zie je mensen kiezen voor dieren. Soms zijn dat heel voor de hand liggende redenen, omdat dieren mooi of nuttig zijn. Een poes eet muizen, een hond kan bescherming bieden en een kip legt eieren. Het kunnen echter ook redenen zijn, die minder in

het dier, maar meer in de mens gelegen zijn.

Structuur

Ieder van ons kent de behoefte aan structuur, aan regelmaat en ordening. We willen graag enige zekerheid met betrekking tot de dingen die ons te wachten staan. Het verzorgen van dieren kan daarin een bijdrage leveren, omdat taken, zoals eten geven of lijfelijke verzorging van dieren, met de regelmaat van de klok moeten gebeuren.

Door deze dingen aldus te doen krijgt de dag ritme, waaraan structuur beleefd kan worden. Met andere woorden, houvast en zekerheid met betrekking tot de dingen die je te wachten staan. Greep krijgen op je eigen situatie is van groot belang om je prettig, veilig en vertrouwd te voelen.

Dieren kunnen deze structuur op een eigen wijze bevestigen, zoals bijvoorbeeld kippen, die bij een vaste voertijd je kakelend en reikhalzend tegemoet kunnen treden, maar ook varkens, paarden, geiten, konijnen, etc. zijn conditioneerbaar op dit vlak.

Structuur is niet alleen te vinden in het dagritme dat op basis van een verzorgingsprogramma ontstaat. Ook de verzorgingshandelingen opzich bieden structuur, omdat het namelijk steeds terugkerende handelingen zijn. Voor met name verstandelijk gehandicapten is herhaling belangrijk, omdat dat vaak de enige manier is om een vaardigheid onder de knie te krijgen. Stap voor stap, aangepast aan hun tempo van functioneren, kunnen mensen op die manier hun eigen vaardigheidniveau en/of zelfstandigheid vergroten.

Geduld, inzicht in taken en vereiste handelingen zijn nodig om tot een gestructureerde (stapsgewijze) overdracht van kennis en vaardigheden te komen, een

belangrijk aspect bij de begeleiding.

Overdracht niet vanuit een beleurende houding (ik zal je wel eens leren hoe het moet) of een te kinderachtige manier (ingekorte zinnen, verkleinwoordjes), maar vanuit een poging de eigen betrokkenheid dusdanig voelbaar te maken, dat de ander zich daarin naar eigen beleving aangesproken voelt, of aansluiting kan vinden. Alleen dan ontstaat er een gezamenlijke basis van waaruit de verdere begeleiding een natuurlijk karakter krijgt.

Sociaal contact en eigenwaarde

In de zorg voor dieren ligt niet alleen structuur besloten, maar ook de mogelijkheid tot sociaal contact en waardering door anderen, gezamenlijk iets doen, de ander iets te vertellen hebben (status).

Veel verzorgingsactiviteiten leren zich namelijk erg goed voor samenwerking en zijn gebaseerd op wetenswaardigheden, waardoor het mogelijk wordt 'redelijk snel' kennis van zaken te krijgen. Kennis opdoen, ergens verstand van hebben, maakt dat je voor anderen de moeite waard wordt om mee om te gaan. Je hebt namelijk iets te vertellen.

In zo'n contact kun je iets van jezelf laten zien. Dit alles kan ook bereikt worden als mensen de zorg krijgen voor een eigen dier of zelf een eigen ras gaan fokken. Zoiets geeft allicht stof tot een praatje: wetenswaardigheden uitwisselen of het vergelijken van methoden: hoe doe jij dat en wat voor resultaten heeft het? Eventueel uitmondend in deelname aan een tentoonstelling in wedstrijdverband via één van de plaatselijke verenigingen die dat nastreven.

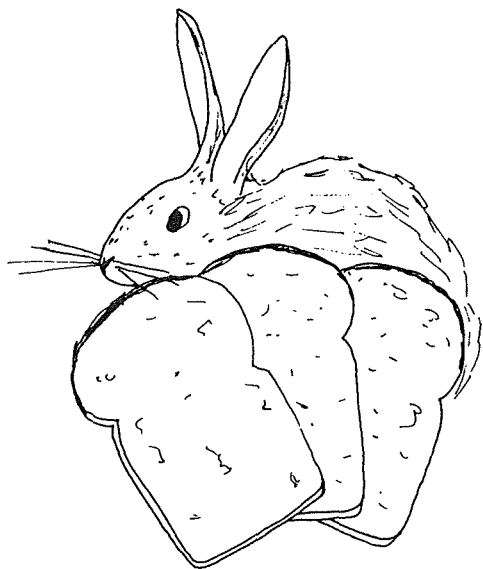
In de begeleiding zal aandacht besteed moeten worden aan kennisaspecten, maar ook aan het ge-

bruik van deze kennis naar anderen.

Veel gehandicapten, en met name de mensen die in instellingen verblijven, zijn vaak een object van zorg. Om de zelfstandigheid van mensen te bevorderen, moeten er activiteiten geboden worden, waarin zij een verantwoordelijkheid toegewezen krijgen, de zorg hebben voor iets.

Wil je als mens een gevoel van eigenwaarde blijven behouden, dan moet je je leven niet uitsluitend als object van zorg ervaren. Integendeel, je moet jezelf ervaren als bron van actie. De zorg voor dieren sluit daar heel goed op aan.

Henk is een gehandicapte jongen van circa acht jaar. Ouders en verschillende hulpverleners

besteden veel tijd en zorg aan Henk. Kosten noch moeite worden gespaard. Alles wordt op en top geregeld. Henk hoeft zich nergens zorgen over te maken. Zelfs niet over wat hij op zijn boterham wil. Eerst kaas of vlees en dan zoet. Drie sneetjes om zwaarlijvigheid tegen te gaan. Sinds enkele maanden heeft Henk de zorg over een konijn. De eerste weken heeft hij er alleen naar gekeken. Nu is hij de baas

over het konijn geworden. Hij vertelt aan het dier wat het wel en niet mag. Dat het van zijn hok niet zo'n zootje moet maken, dat het zijn bak leeg moet eten. Dat het kan kiezen tussen worteltjes en oud brood. Henk is een stuk belangrijker geworden.

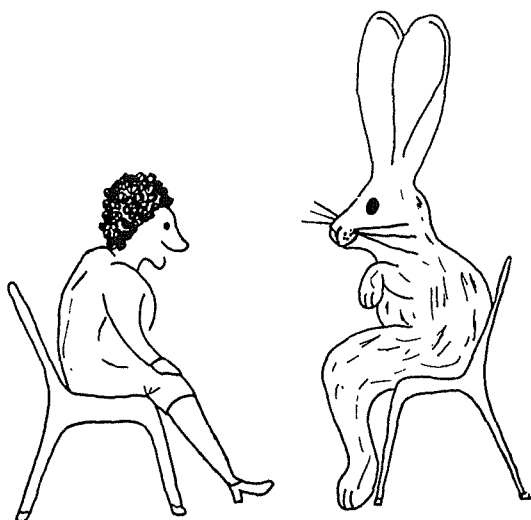
Afleiding en ontspanning

Een intense omgang met dieren kan afleiding en ontspanning bieden. Je letterlijk 'de wereld doen vergeten' en je doen opgaan in de aanstekelijke eigenheid (geborgenschap) van een dier. Vanuit deze gedachte kan een dier ook van betekenis zijn voor mensen, die om welke redenen dan ook, het gevoel hebben 'er even uit te moeten' en bij dieren kwijt kunnen wat hun hoog zit. Voor eenzame mensen, die op deze wereld nauwelijks iets bezitten, hangt het levensgeluk af van de aanwezigheid van een huisdier. Dat kan een poes zijn, een hond, maar ook een goudvis in een kom. Vanuit een meer problematische situatie kan een dier zelfs een 'psychisch toevluchtsoord' worden. Bijvoorbeeld in die situatie waarin mensen dieren gebruiken als laatste communicatiemiddel, zoals mevrouw A., een demente bejaarde, die in een verpleeghuis woont.

Ieder morgen rond negen uur komt ze de activiteitenruimte binnen en loopt zonder te groeten naar het konijn, dat in het midden van de ruimte een plaats heeft gekregen. Vervolgens gaat ze het beest voeren en steekt er intussen hele verhalen tegen af, alsof het een vriendin betreft, die ze lange tijd niet heeft gezien.

Aan ons, activiteitenbegeleid(st)ers, heeft mevrouw A. niet zo'n boodschap.

Zeker bij deze groep van mensen is het belangrijk om niet te betuttelen of vanuit medelijden te

begeleiden, maar ze serieus te nemen en in de gelegenheid te stellen met dieren om te gaan,

die toegankelijk zijn, knuffelwaarde hebben of voor de persoon in kwestie bijzondere waarde vertegenwoordigen.

Samen kijken naar dieren kan in een voorkomend geval al voldoende zijn. Daar hoeft geen woord voor gewisseld te worden.

Soms kan een dier een intermediair vormen om met iemand in contact te komen. Belangstelling tonen is dan een eerste voorwaarde om verdere aanknopingspunten te vinden.

Dat brengt ons weer terug naar het begin van dit verhaal, omdat zinvolheid ontleen aan het omgaan met dieren zijn grond vindt in wederzijdse betrokkenheid op dieren, zowel begeleid(st)ers als deelnemers, waaruit het mogelijk wordt vanuit gezamenlijkheid positieve belevingen op te doen.

EEN NATUURWERKWEEK VOOR DOVE JONGEREN

JOHN VAN KRUIJSSEN

Een week met je klasgenoten de natuur in. Dat is maar zelden aan dovemansoren gezegd. Maar ook als het letterlijk gaat om leerlingen van een doveninstituut, kan zo'n uitnodiging een dankbaar gehoor vinden. Directie en docenten van 'Effatha', een in Voorburg gevestigd instituut voor speciaal onderwijs aan dove kinderen, laten hun leerlingen graag deelnemen aan een natuurwerkwEEK School in Bos en Landschap. Niet alleen vanwege de onderwijskundige en natuureducatieve waarde, maar ook omdat zo'n week 'buiten' voor de leerlingen van 'Effatha' een extra opvoedkundige en vormende betekenis heeft. De betrekkelijke beslotenheid van de eigen leer- en leefsituatie in Voorburg, waar een deel van de leerlingen in internaatsverband leeft, wordt in het School in Bos-project doorbroken, geopend naar de wereld en vervult daarmee een stukje van een belangrijke doelstelling van het speciaal onderwijs aan deze groep van gehandicapten: hen voorbereiden op en toerusten voor een zelfstandig bestaan in onze samenleving. Van de Stichting School in Bos en Landschap en in het bijzonder van de medewerkers, die deze werkweken voorbereiden en tij-

dens de uitvoering begeleiden, vragen deze weken wat meer dan de gebruikelijke zorg. Ze geven ook meer dan gemiddeld voldoening te hebben bijgedragen aan de milieubewustheid van jonge medeburgers.

Om te kunnen verstaan wat die extra zorg feitelijk inhoud, moet men een helder beeld hebben van de handicap die hier in het geding is. De leerlingen van 'Effatha' zijn pre-linguaal doof, dat wil zeggen dat hun handicap al aanwezig was voor bij hen taal en spraak tot ontwikkeling kwamen.

Wat bij normaal horenden en ook bij post-linguaal doven onbewust, vanzelfsprekend, gebeurt, namelijk reeds op zeer jonge leeftijd en in hoofdzaak door horen, luisteren en nazeggen taalvaardig worden, vergt van pre-linguaal doven en hun opvoeders een zeer langdurige en zeer grote inspanning, die voor een belangrijk deel via het kijken en zien, de visuele waarneming, bewust georganiseerd moet worden.

Als we voorbijgaan aan alles wat daarbij emotioneel, psychologisch, medisch, sociaal, opvoedkundig en onderwijskundig komt kijken, moeten we op het moment dat deze leerlingen aan een na-

tuurwerkweek School in Bos en Landschap gaan deelnemen, vaststellen dat het ónze zorg is, te leren hoe wij effectief met deze kinderen kunnen communiceren.

Een natuurwerkweek School in Bos en Landschap

Het project School in Bos en Landschap heeft ten doel kinderen, op een leeftijd dat ze daar geestelijk en lichamelijk toe in staat zijn, ervarend te laten leren en lerend te laten ervaren wat hun eigen rol en verantwoordelijkheid is in het behoud van een gezonde, de menswaardige, leefomgeving. Methodisch is de kern van het project een week in

klasseverband leven en werken in een natuurgebied. Voorafgaand aan de eigenlijke werkweek is er op school een periode, waarin de leerlingen op die belevenis worden voorbereid.

Na de werkweek zelf, weer op school terug, worden de ervaringen verwerkt en afgerond. Ook de werkweek van 'Effatha' kende de voorbereiding, de uitvoering en de nazorg.

De voorbereiding

Aan het begin van de voorbereidingsperiode staat de programma-bespreking. Samen met de leerkrachten spreken de medewerkers van School in Bos en Landschap over het programma voor de komende werkweek. Vanuit de stichtingsdoelstellingen geven wij in grote lijnen aan hoe zo'n werkweek natuureducatief ingevuld kan worden. De leerkrachten brengen naar voren wat de school met de deelname beoogt en samen maken we een keuze uit de alternatieven voor programma-onderdelen. Daarbij wordt uitdrukkelijk gezocht naar aansluiting bij de leef- en denkwereld en het kennis- en ontwikkelingsniveau van de leerlingengroep. Bij deze programmabesprekingen leggen we ook de datum voor een informatieve ouderavond vast. Voort spreken we af hoe we de verdere voorbereidingsperiode zullen benutten om zowel de leerlingen, hun begeleiders van de school als ook de medewerkers van de stichting voor de werkweek zelf in het best mogelijke uitgangssituatie te brengen. Het werd ons duidelijk dat wij voor het project met de leerlingen van 'Effatha' in het bijzonder rekening hadden te houden met de eigen aard van het onderwijs, zoals dat aan dove kinderen gegeven moet worden. Van invloed op de definitieve programmering van de leerstofinhoud en de didactiek voor deze natuurwerkweek waren de volgende punten:

'Effatha' heeft een internaat, omdat veel van de leerlingen te ver weg wonen om dagelijks van huis naar school op en neer te kunnen reizen. Teneinde hen toch in redelijke mate aan het eigen gezinsleven thuis te laten deelnemen, gaan deze kinderen op vrijdagmiddag naar huis en keren ze eerst maandagmorgen weer terug in Voorburg. De duur van de werkweek mocht hierop geen in-

breuk maken. Dit hield in dat ons werkweekprogramma, gewoonlijk lopend van maandagmorgen tot en met zaterdagmorgen, met een dag bekort moest worden.

De leef- en denkwereld van de 'Effatha'-leerlingen is uit de aard van hun handicap een andere, 'beperkte' dan die van niet door doofheid gehandicapten. Onder 'beperkte' mag hier niet verstaan worden dat hun intelligentie reeds in aanleg zou achterblijven. Net als elders treft men in deze gemeenschap van doven, slimme en minder slimme, vlugge en minder vlugge leerlingen aan. Hun beperking is echter dat het hen meer inspanning en ook meer tijd kost om hun begrippenapparaat uit te breiden. Veel van wat leerlingen in het gewoon onderwijs zich spelenderwijs in en buiten de school aan kennis eigen maken, blijft voor dove kinderen een slechts moeizaam te verwerven bezit.

Voor de leerstofinhouden, die wij hen vóór en tijdens de werkweek willen overdragen, betekent dit dat we moeten uitgaan van een voorzichtig verder bouwen op een begrippenapparaat dat minder genuanceerd is dan bij niet-doven van vergelijkbare leeftijden.

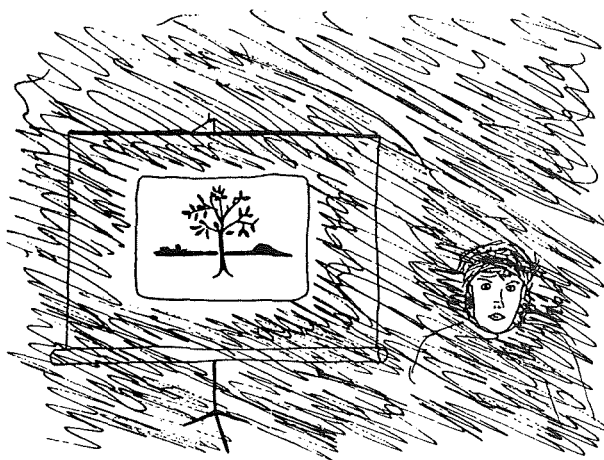
Door betrekkelijk grote individuele verschillen in de snelheid (duur) waarmee doven hun handicap geleidelijk aan de baas worden, is ook het kennis- en ontwikkelingsniveau binnen de op werkweekgaande groep leerlingen meer gedifferentieerd dan bij gewone basisscholen in doorsnee het geval is. Bij die programma-onderdelen, waarbij de leerlingen in kleine groepjes zullen samenwerken, spelen deze verschillende niveaus een rol, zowel in de hierdoor meer opgelegde groepsindeling als in het hanteren van per groepje verschillende didactische werkvormen.

Lessen vooraf op school

Voor onze kennismaking met de leerlingen hebben we twee dagen uitgetrokken. De eerste dag wonen we in Voorburg de normale gang van zaken op school en in het internaat bij. Zo krijgen we zicht op de eigenheid van de wereld van het dove kind.

De tweede dag benutten we voor het in drie groepen geven van de afgesproken voorbereidende lessen. Het is onze eerste praktische ervaring in het communiceren met kinderen die 'luisteren' door 'afzien' (liplezen) en door interpretatie van houding en gebaar. Kinderen ook, aan wie bewust geleerd wordt hun beperkte spreekvaardigheid sans gêne te gebruiken, teneinde, waar ook maar enige onduidelijkheid optreedt, om nadere uitleg en verklaring te vragen.

Het overdragen van een gegeven hoeveelheid leerstof vraagt in deze situatie twee- á driemaal zoveel tijd als we gewoon zijn. We ervaren ook hoe belangrijk het is dat er een voortdurend oogcontact bestaat tussen leerlingen en leerkrachten en dat ook daarom het schools lesgeven aan dove kinderen eigen eisen stelt aan de daarbij te gebrui-

ken leermiddelen. Een overhead-projector, waarmee je met het gelaat naar de kinderen toe, teksten en tekeningen projecteert op een scherm achter je, is handiger dan een schoolbord waarop je schrijft, terwijl de kinderen naar je rug moeten kijken. En dia's vertonen in een daartoe verduisterd lokaal vergt op zijn minst dat je als verteller je gezicht constant door een 'spotje' laat belichten.

Met behulp van meegebrachte concrete materialen brengen we in onze lessen over voedselketens, voedselpyramides en kringlopen een aantal voor de kinderen nieuwe begrippen op hen over. Als ze straks aan de werkweek beginnen, kunnen ze al min of meer uit de voeten met betekenissen als humus en humusvorming, bodemleven, schimmels en bacteriën, vertering, voedselopname door plantewortels, natuurlijk en onnatuurlijk afval.

De uitvoering

De werkweek in en rond 'Het Woldhuis' in Apeldoorn moet er aan bijdragen dat de leerlingen van 'Effatha' zich ook leren redden in situaties buiten de beslotenheid en bescherming die het eigen internaat in Voorburg biedt. Dat is een reden om voor deze natuurwerkweek niet te veel (zo weinig mogelijk) extra voorzieningen te treffen.

Uiteraard zijn de collega's op 'Het Woldhuis' vooraf, zo goed als dat kan, geïnformeerd over het toch wel bijzondere van deze situatie. Huishoudelijk wordt het te logeren hebben van deze niet zo omvangrijke groep deelnemers overigens vergemakkelijkt, omdat ze van 'Effatha' uit gewend zijn aan het internaatsleven. Bovendien worden de leerlingen vanuit die thuissituatie niet alleen begeleid door relatief veel leerkrachten, maar is er voor de goede huishoudelijke gang van zaken ook een in-

ternaatsmedewerkster van 'Effatha' aanwezig. Voor zover dat nodig zou blijken, zal zij onze huishoudelijke staf bijstaan in de regeling en uitvoering van de gebruikelijke lichte corveewerkzaamheden.

Aan het eind van de maandagmorgen arriveren de deelnemers op 'Het Woldhuis'. Het merendeel komt gezamenlijk per bus vanuit Voorburg. Enkele kinderen worden door hun ouders rechtstreeks naar Apeldoorn gebracht.

Na aankomst volgt de kennismaking tussen de deelnemers en alle stichtingsmedewerkers met wie ze in de komende week te maken zullen hebben. Na het uitleggen van de huisregels en het in orde maken van de slaapplaatsen houden we een brandoefening. Alleen de leerkrachten en begeleiders horen ons auditief brandalarm en moeten daarna dus de kinderen op hun eigen wijze mobiliseren. Dan volgt de eerste gezamenlijke maaltijd. Hoewel de groep nog niet de helft telt van het aantal deelnemers, dat we gemiddeld in huis hebben, produceren de kinderen, omdat ze daar zelf niets van merken, gezamenlijk aanzienlijk meer lawaai dan we gewoon zijn. Wie in zo'n situatie de aandacht van de hele groep wil trekken, heeft weinig aan roepen of gebaren. Voor zover de kinderen niet via gehoorapparatuur 'beroepbaar' zijn, moeten ze gewoon even persoonlijk aangetikt worden.

Verkenningdag

's Middags starten we het werkweekprogramma met de verkennende wandeling door het gebied rond ons verblijfscentrum. Aan de hand van het speciale kaartmateriaal, dat we hiervoor ook in onze andere werkweken gebruiken, gaan de kinderen in kleine groepjes zelfstandig op pad. Om te voorkomen dat zij op moeilijke punten de route kwijtraken, bemannen de leerkrachten en an-

dere begeleiders een aantal controlepunten in het terrein. Iets nadrukkelijker dan gewoonlijk moeten we er hierbij op letten dat de kinderen ook visueel gevolgd en opgevangen kunnen worden. Het op deze wijze thuisraken in de omgeving boeit de leerlingen van 'Effatha' geweldig. Ze zijn zeer geconcentreerd bezig en slaan onderweg geen 'opdracht' over. Na ongeveer tweeënhalf uur zijn ze allen weer op hun basis teruggekeerd. Voor de avondmaaltijd is er dan nog ruim tijd voor sport en spel op het eigen erf van 'Het Woldhuis'. Alleen het weer op tijd binnenkomen vraagt wat extra aandacht. Dit betekent dat we de kinderen vrijwel individueel moeten benaderen om ze duidelijk te maken dat het etenstijd is. Voor de maandagavond staan er nog twee punten op het programma. Aansluitend bij de voorbereidende lessen op school gaan we nu met de hele groep uitgebreid in op de natuur en het natuurbeheer, zoals die zich op 'ons' landgoed voordoen. Veel van wat we anders vertellenderwijs aanreiken is nu op 'sheets' voor de overhead-projector gezet. Op 'Het Woldhuis' kunnen we dit verhaal bovendien ondersteunen met zeer veel natuurlijk en tastbare materialen. Een deel daarvan zal de hele week als ondersteunende tentoonstelling opgesteld blijven. Tot slot van de eerste spannende vermoeiende dag gaan we nog een avondwandeling maken. Voor onze, op visuele oriëntatie aangewezen gasten zijn zaklantaarns hierbij onmisbaar. Doof en donker verdragen elkaar niet! Niettemin wordt het voor de kinderen een hele belevenis op deze wijze het romantisch geheimzinnige van de natuur 'bij nacht en ontij' te ondergaan.

Natuurbeheersdag

Dinsdag gaan we met eigen handen

zorgen voor de natuur. Met de lokale natuurbeheerders zijn een viertal verschillende werkobjecten afgesproken, waarbij de kinderen, begeleid door praktijkmensen, 's morgens tweemaal en 's middags tweemaal telkens ongeveer een uur licht beheerswerk uitvoeren.

Voordat we, voorzien van echt gereedschap, in kleine ploegen naar buiten gaan, is er binnen een korte werkinstructie. Het waarom van dit beheerswerk wordt, met tekeningen en korte teksten op sheets, uitgelegd, wat goed aansluit bij ons verhaal van de maandagavond. Verder en gebruik van gereedschap worden gedemonstreerd, waarbij houding en gebaren van de instructeurs de hoofdrol spelen.

Buiten verloopt alles naar wens. Het extra, dat hierbij van de praktijkmensen en begeleiders wordt gevraagd, is het visueel contact met de individuele leerling om ze te helpen het werk goed uit te voeren en te voorkomen dat ze voor zichzelf en de anderen mogelijk gevaar veroorzaken.

's Avonds draaien we enkele boeiende natuurfilms en de passende (Canadese) tekenfilm 'Pettit Jean goes lumbering'. Daarmee wordt de wondere wereld van de natuur voor de kinderen nog wat groter.

Veldbiologie

Een groot deel van de woensdag wordt besteed aan het door middel van lesbrieven gestructureerd buiten uitvoeren van veldbiologische onderzoekjes en het binnen verwerken van de resultaten daarvan. De uitleg kan kort zijn, temeer daar onze voor deze week permanente tentoonstelling al veel duidelijk maakt.

We concentreren ons op drie aspecten in het bijzonder: de bodem, bodemdieren en insecten en bomen en struiken. Bij de waar

nemingen buiten bewijzen de door ons ontwikkelde naamzoeklijsten (determinatietabellen) goede diensten. Voor de verwerking binnen verzamelen de kinderen veel materialen waarmee ze vervolgens tentoonstellenderwijs de eigen resultaten aan de hele groep presenteren. Dit programma-onderdeel verloopt zonder enige extra voorziening gesmeerd.

Als verrassing voor de kinderen kan er op het eind van de middag nog een bezoek aan de boerderij van onze buurman op het landgoed ingelast worden. Het is, dat heeft verder geen enkel betoog, een groot succes.

's Avonds spelen de kinderen in huis een behendigheidsspel, waarvoor de opdrachten speciaal voor hen op papier werden gezet door een in deze week vrijwillig meedraaiende begeleidster van WNF-Rangerkampen.

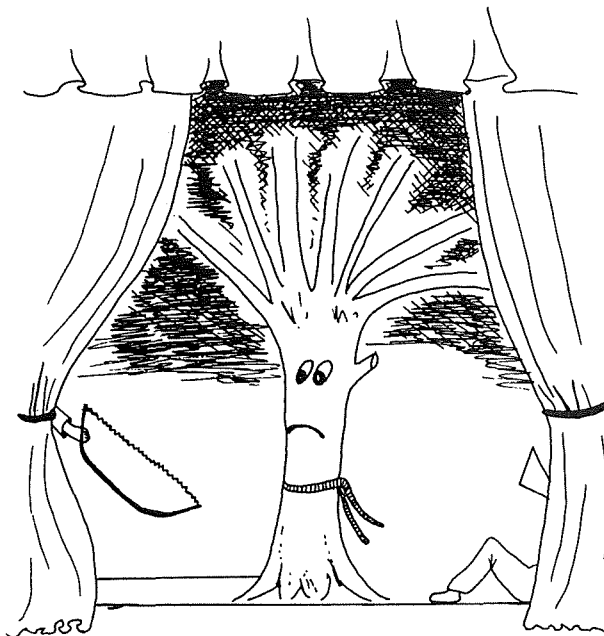
Vrij onderzoek

Op donderdag gaan de kinderen zich met al hun ervaringen tot nu toe storten op vrij onderzoek. Ze kunnen kiezen uit een lange lijst van allerlei verschillende onderwerpen. We sturen dit een beetje om een aantal

onderzoeksgroepjes te kunnen samenstellen. Telkens twee of drie kinderen samen stellen zelf een onderzoeksplan op voor hun onderwerp. Zo nodig krijgen ze de beschikking over hulpmiddelen (vangnetjes, verzamelpotjes, potlood, papier etc.).

Buiten verzamelen ze gegevens en materialen die ze denken nodig te hebben. Daarmee moeten ze, dat hoort bij de opdracht, een kleine tentoonstelling maken, waarover ze aan de anderen ook uitleg moeten geven. De wijze waarop dit programma-onderdeel verloopt, is hartverwarmend. De resultaten en vooral de wijze waarop ze die aan de anderen weten mee te delen, 'bewijzen' dat zij zich in dit project zeer veel nieuwe dingen eigen hebben gemaakt.

Omdat het voor deze groep morgen al de laatste dag is, volgt na de feestelijke warme maaltijd en het corvee, de bonte avond. Daarbij worden de volwassenen verrast door bewonderenswaardig creatieve toneelstukjes, die,

hoe kan het anders, zeer expressief tot uitdrukking brengen hoezeer de kinderen geraakt zijn

door en genoten hebben van al hun belevenissen in de voorafgaande dagen.

Excursiedag en afscheid

Na het opstaan, wassen en bed afhaken worden de koffers gepakt. Bij het ontbijt maken de kinderen ook een lunchpakket klaar, omdat ze na het ochtendprogramma weer naar huis zullen vertrekken.

Hun indrukken van een bezoek aan een kleine houtzagerij (een houtwal) en het herten- en zwijnenbos nemen ze mee naar Voorburg waar, dat is wel zeker, deze natuurwerkweek nog lang zal doorklinken.

Als de bus vertrokken is, wordt het voor ons op 'Het Woldhuis' nadrukkelijker stil dan anders.

De nazorg

De nazorg, het ver- en afwerken van het hele project, is in handen van de docenten. Wij krijgen bericht over een tentoonstelling in 'Effatha', over het enthousiasme van de kinderen en hun ouders enhoren van het voornemen een volgende keer, als het kan, toch tot en met zaterdagmorgen te blijven.

Ook wat dat betreft hebben we dus samen een niet geringe handicap natuur- en milieueducatief weer wat verder teruggedrongen.

Concreet gebruikte leermiddelen

Zes pakketjes van inleidende lessen, zoals wij die met behulp van een overhead-projector aan dove kinderen geven. Deze papieren zijn afdrucken van in de les gemaakte sheets, dan wel, in enkele gevallen, van sheets die we daarvoor vooraf getekend hebben.

Enkele van onze naamzoeklijsten, die wij overigens in al onze natuurwerkweken gebruiken, dus

niet specifiek voor doven. Tijdens de natuurwerkweken gebruiken de deelnemers normaal (natuurbeheers)gereedschap, zoals schoppen, spaden, beugelzagen, grondboren e.d. Voor het veldonderzoek zijn de gebruikelijke attributen beschikbaar, zoals schepnetjes, emmers, verzamelpotjes, potlood, papier, veldkijkers, microscopen, bunsen-brandertjes, lakmoespapier en dergelijke. Ook deze leermiddelen zijn niet specifiek voor doven.

Financiën

Leerlingen en begeleidende leerkrachten betalen voor de deelname aan onze natuurwerkweek de normale bijdragen (1989: f 157,50 per persoon per week).

Onze dienstverlening bestaat uit:

- voorbereiding
 - * programmabespreking met het gehele leidinggevende team
 - * voorbereidende lessen op school: in het geval van 'Effatha' is deze noodzakelijkerwijs intensiever (meer lessen aan kleinere groepjes) dan gewoonlijk
 - * ouderavond
- uitvoering
 - * busvervoer school - 'Woldhuis' vice versa
 - * logies, maaltijden, verfrissingen
 - * lesbrieven, leermiddelen en gereedschappen
 - * begeleiding onzerzijds door een projectleider, enkele stagiaires en praktikanen en (gedeeltelijke) inzet van een assisterende projectleider
 - * busvervoer voor een excursie tijdens de werkweek.

Totale kosten verhouden zich tot de door de deelnemers opgebrachte opbrengsten als 3 : 2 . Onze inkomsten bestaan voor circa 50%

uit structurele overheidssubsidies, voor circa 40% uit eigen

bijdragen deelnemers en voor circa 10% uit bijdragen (doeluitkeringen) van derden.

OP EXCURSIE MET VERSTANDELIJK GEHANDICAPTEN

JACO WIJSMAN

In de Groesbeekse tehuizen wonen verstandelijk gehandicapten. Zij wonen in een bosrijke omgeving. Midden in de natuur 'zijn' en 'doen'. Zonder een uitspraak te doen over het 'zijn' ligt ons doel in het ondernemen van activiteiten. Ons doel is het begeleiden van verstandelijk gehandicapten; samen door het bos om de natuur te ervaren door zintuigelijke waarneming, kijken, voelen, ruiken en proeven.

Vorbereiding

Wij, vrijwilligers van het Instituut voor Natuurbeschermingseducatie (IVN), maakten een afspraak met een begeleider van de Groesbeekse tehuizen. Samen met deze begeleider bespraken wij de mogelijkheden van de groep verstandelijk gehandicapten en de mogelijkheid om in de eigen vertrouwde omgeving op excursie te gaan.

Onderling bespraken wij de excursiemogelijkheden op locatie. In een rijke omgeving is er altijd iets boeiends voorhanden. Maar we besloten ook enkele takken met vruchten mee te nemen. Deze takken met vruchten zouden als uitgangspunt dienen om te kijken, te voelen en te praten over voedsel.

Vanuit het thema voedsel leek het ons makkelijk verder te gaan met wat we in het bos tegen zouden komen. Een verkenning van het bos leerde dat er in allerlei soorten en maten paddestoelen, naald- en loofbomen, bessen en zaden aanwezig waren.

Om deze excursie voor te bereiden gingen we op bezoek bij de groep. We dronken op ons gemak koffie met de bewoners van de Groesbeekse tehuizen in hun eigen omgeving. Naar ons idee is het samen doen, koffie drinken, voorafgaand aan de excursie essentieel. Kennis maken, vertrou-

wen wekken en belangstelling tonen is heel belangrijk. Je kunt dan ook voor jezelf inschatten hoe je de mensen tijdens de wandeling het beste kunt aanspreken. Bovendien bleken mensen, met wie we aan tafel zaten, ook naar onze excursiegroep toe te komen. Sommigen lieten ons een plantje zien, anderen brachten ons naar plekjes die ze zelf erg mooi of interessant vinden. Met de wat zwaarder verstandelijk gehandicapten liepen we hand in hand naar een plekje om iets aan te wijzen.

De wandeling

Bij het begin van de wandeling bleek het belang van de eerdere kennismaking. De deelnemers waren onzeker en gingen maar schoorvoetend mee naar binnen. Een aantal wilde alleen mee met de IVN-ster met wie gepraat was tijdens de kennismaking. Het persoonlijk aanspreken bij de voornaam hielp bij het animo om mee te gaan op excursie. Na ongeveer 15 minuten ontstonden drie groepen van telkens een IVN-begeleider en ca. 6 verstandelijk gehandicapten.

Met een groepje liepen we enkele meters van huis.

We maakten een cirkel en lieten de bijzondere takken met vruchten zien. Wat dat wel was en of iemand er iets over kon vertellen. Het verbaasde ons hoeveel deze mensen wisten. In een groep was er iemand bij die goed observeerde en zelf veel vertelde, voordat de IVN-ster er aan toe was.

Met behulp van de meegebrachte takken was het begin snel gevonden. Er werd als vanzelf overgestapt naar allerlei herfstverschijnselen.

Vruchten en zaden werden gevoeld; voeding en voedsel.

Er lagen talloze afgevalen bladeren; mooie bladeren, kapotte en verteerde bladeren, gele, ro-

de en groene bladeren werden aangedragen.

Op het hout, op takjes zagen en voelden wij paddestoelen. Het rook speciaal. Eten die paddestoelen bladeren? Verdwijnen zo de bladeren?

Hoe oud worden bladeren en hoe oud worden de bomen? Er lagen enkele doorgezaagde boomstammen, zodat we jaarringen konden bekijken. Ook konden we naar de takkenkransen van naaldbomen kijken. Geïnteresseerd praten we over ouder worden.

Een ander kwam ondertussen trots laten zien dat hij een paddestoel had gevonden. Kijken naar de plek van vinden, voelen aan de bruine dorre bladeren, de vochtige zwarte grond en de verse aardegeur. Niemand schrok terug voor de geur of zwarte handen. Voorzichtig werd de paddestoel teruggelegd.

We wandelden zo honderd meter en waren zo een uur bezig (het had veel langer kunnen duren, omdat iedereen geïnteresseerd was en bleef, maar we hadden 1 uur afgesproken).

Aandachtspunten

Ook nu trof ons weer dat deze

verstandelijk gehandicapten in vol vertrouwen zichzelf waren. Zij vertelden wat ze bezig hield en waar zo over in zaten. Ze gaven veel terug. In het begin dachten wij 'laten wij het voor die arme gehandicapten doen', maar wij ervaren eerder een wisselwerking.

Tijdens de excursie moet je de dingen heel eenvoudig vertellen, maar beslist niet kinderachtig. Net als op een gewone excursie laat je de mensen voelen, ruiken en proeven. Net als op een gewone excursie bepaalt ieders inbreng waar de excursie over gaat. Wel is het verstandig op te letten wie zich wat afzijdig houdt. Naar onze ervaring werkt

het prettig naar diegene toe te gaan en te laten zien waar je mee bezig bent; je geeft als het ware die schuchtere een privé-excursie. Alle deelnemers voelen zich dan betrokken.

Dat de deelnemers de excursie prettig vonden bleek later uit een briefje dat we kregen 'Ik vond het heel erg leerzaam zo in het bos.. maar ze moeten de natuur netjes en schoon houden... Ik hoop maar dat jullie terugkomen hier naar Groesbeek.'

Deze bijdrage is voor een groot deel gebaseerd op de bijdragen van de IVN-begeleidsters Len Matser, Marleen Last en Greet Tierates.

DE SCHOOLOMGEVING

HERMAN BERTELER

De betrokkenheid bij je omgeving kan op diverse manieren worden gestimuleerd en is niet slechts afhankelijk van getoonde affiniteit. Vaak is affiniteit wel aanwezig, maar latent of niet ontwikkeld. Juist door een praktische benadering en confrontatie ter plekke, het concreet handelen met voelbare en 'zichtbare' elementen kan uitermate stimulerend werken. Voor veel mensen vormt de theorie, het abstracte verbale geweld in een kunstmatige omgeving, een demotiverend geheel. De schoolomgeving vormt een uitdaging voor alle kinderen, indien daar goed op wordt ingespeeld. Veel ouders ervaren de dominerende invloed op het kind, welke uitgaat van de school, de onderwijzer, het schoolplein en de directe schoolomgeving.

Wat de juf zegt is heilig, wat de meester stelt is waar. Het schoolplein, met zijn eigen identiteit, vormt een bekend en veilig terrein. Daar verblijft het kind in een voor hem/haar bekende, vertrouwde en geborgen omgeving. Met dat basisgevoel is er zo veel meer te doen met die schoolomgeving. De leefbaarheid, geborgenheid, identiteit en bruikbaarheid kan vergroot worden. Dat vraagt om inzet en handelen, praktisch handelen,

waar juist kinderen behulpzaam kunnen en willen zijn. Hier komen weer vele aspecten van uiteenlopende aard om de hoek, bijv. pedagogische, didactische, sociaal-culturele, motiverende etc.

Een weergave van een praktijk met betrekking tot inzet van kinderen bij aanpassing, verandering en/of inrichting van de schoolomgeving, zou als volgt kunnen.

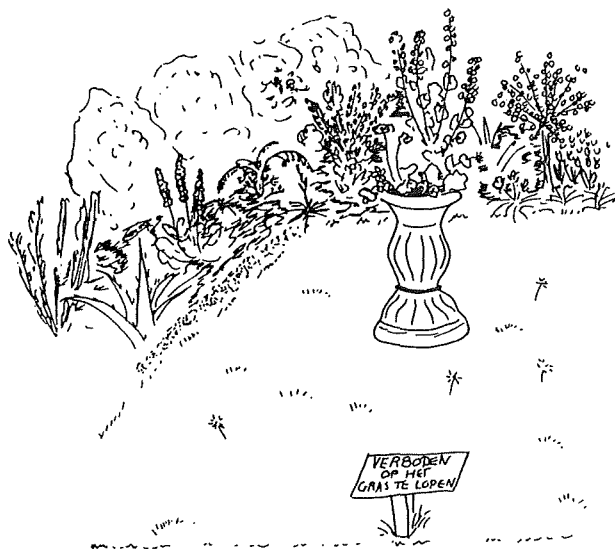
Van alles hadden de leerlingen bijeengebracht: studieboeken, tijdschriften, ontwerptekeningen, foto's, ja zelfs videobanden en diaserieën vanuit een informatie- en adviescentrum. Als thema stond de schoolomgeving op het programma. Het doel was om deze meer praktisch functioneel in te richten.

Met zijn allen hadden ze een wensenprogramma opgesteld aan de hand waarvan nu de belangrijkste knelpunten zouden worden geïnventariseerd.

In kleine groepjes gingen de leerlingen op pad, een combinatie van lopers, rijders en fietsers. Begonnen werd op het schoolplein, vervolgens de siertuin, het braakliggend terrein naast de school en de aangrenzende schoolwerktuin. Uit de geïmproviseerde enquête onder de

kinderen gehouden, bleek dat er behoefte was aan vrijere speelruimte, water in de vorm van vijvers, een verkeerscircuit, dierenverblijf en dergelijke.

Buiten in het veld rondom de school, werd druk en serieus geïnventariseerd. Het schoolplein, ouderwets van aard, bestond uit een ruim tegelplateau met daarop enkele metalen klimrekken. De toegankelijkheid voor de rolstoelgebruikers en de driewieler was uitermate beperkt. De bruikbaarheid als speelplein was nihil. Zo ook voor de kruk- en loopwagengebruikers.

Achter het bordje 'verboden op het gras te lopen' lag een visueel aantrekkelijke siertuin met diverse heestergroepen en vaste plantenborders, een ruim gazon en enkele hoge oude bomen. Niet toegankelijk voor de kinderen, onbruikbaar voor iedereen, met uitzondering van de tuinman. Zo ook het braakliggend terrein naast de school, waar in het verleden de schooluitbreiding was gepland. De bergen aarde erop vormde met de begroeiing van wilde flora een miniatuur alpenlandschap. Een scherp contrast met de keurige rechte en exact uitgemeten kweekbedjes op de schoolwerktuin. Het geheel aan

kleurrijke bedjes deed denken aan de bloembollenvelden. Toegankelijk en bruikbaar was het echter alleen maar voor de zeer mobiele lopers onder de leerlingen.

Knelpunten genoeg, wanneer je als eis stelt dat alle leerlingen, ongeacht hun functiestoornissen gebruik moeten kunnen maken van de gehele schoolomgeving.

Samen met de tekenleraar, de leraar Nederlands, in verband met de formuleringen, de leraar rekenen, in verband met het berekenen en ander cijferwerk, leraren uit de keuzevakken als fotografie en schilderen en anderen, werden plannen gesmeed. Knelpunten en wensen werden tegenover elkaar geplaatst door de kinderen en dat weer vertaald in detailplannen. Vanuit het documentatiecentrum werd ondersteuning verleend.

Ook met de wensen van de ergotherapeut en de fysiotherapeut werd rekening gehouden.

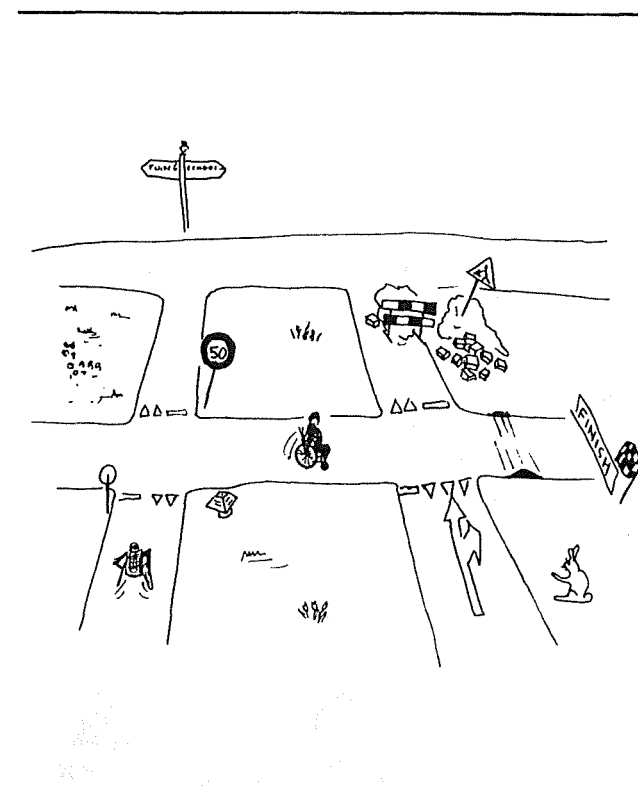
Zo ontstond een groots plan en letterlijk een groot ontwerp met als centrum de school.

Het schoolplein moest, evenals de andere percelen, een gehele metamorfose ondergaan, waarbij een geïntegreerde overloop met het brake land wenselijk was. Speeltoestellen van verschillende materialen, vorm en afmeting, voor zowel klimmers en klauteraars als niet mobiele kinderen werden afgewisseld met speelveldjes gepland. Veilige tegels en goede geleiders droegen bij tot de algehele bruikbaarheid. Het groene alpengebied werd als zodanig aangehouden, maar ontsloten door bruikbare paden en wegen. Natuur- en milieueducatieve elementen werden langs de route geconcentreerd en bereikbaar gemaakt. De schoolwerktuin kreeg naast de grondbedden ook verhoogde bakken en borders, onderrijdbare tafels en een kas. Binnen de overgangszones werden verblijfscentra voor kleine huisdieren gedacht, alsmede een

waterpartij met niveauverschillen. Een voliëre, konijnenberg, kipperennen, alsmede geiteweidje boden mogelijkheden voor openluchtrecreatieve activiteiten met educatieve doeleinden.

Het gehele wegenpatroon met verharde hoofdpaden en onverharde zijpaden was realistisch opgezet en voorzien van verkeerstekens en passende bebording. Opgeworpen drempels of barricaden dienden als therapeutisch element binnen dit verkeerstechnische circuit. Gelijktijdig worden de kinderen in hun spel-leeromgeving spelenderwijs geconfronteerd met hun beperkingen en de daarbij mogelijke oplossingen of compenserende acties.

Met behulp van de gebruikers werd zo van een onbruikbare en ontoegankelijke schoolomgeving een praktische functionele en educatieve omgeving gemaakt.

PROCESBESCHRIJVING EN PRAKTIJKINVENTARISATIE

HERMAN BERTELER

Wanneer je wilt beginnen met een bepaalde activiteit, wanneer je een aardig idee hebt dat je wilt uitwerken, of wanneer anderen een verzoek tot je richten om iets voor te bereiden, dan beginnen veelal de problemen. Waar moet je beginnen, hoe zul je het aanpakken, wie moet je benaderen en in welke volgorde?

Een stortvloed van vragen, die door hun veelvoud en abstracte niveau je de moed in de schoenen doet zakken.

Hier is een stukje helderheid nodig, een stukje systematisch denken, waarmee later concreter gewerkt kan worden. Hiervoor werk ik graag met een procesbeschrijving, welke ook in bijvoorbeeld de 'Bijscholingscursus tuinbouw voor ergotherapeuten, activiteitenbegeleiders e.d.' wordt gehanteerd.

We gaan hierbij uit van drie niveaus, te weten:

- a. de karakterieke vraagstelling
- b. het proces
- c. het resultaat.

Wat betekent dat concreet? We zullen proberen met behulp van zes stappen naar een helder en overzichtelijk startpunt te komen.

De stappen zijn de volgende vragen. De letters geven het niveau aan.

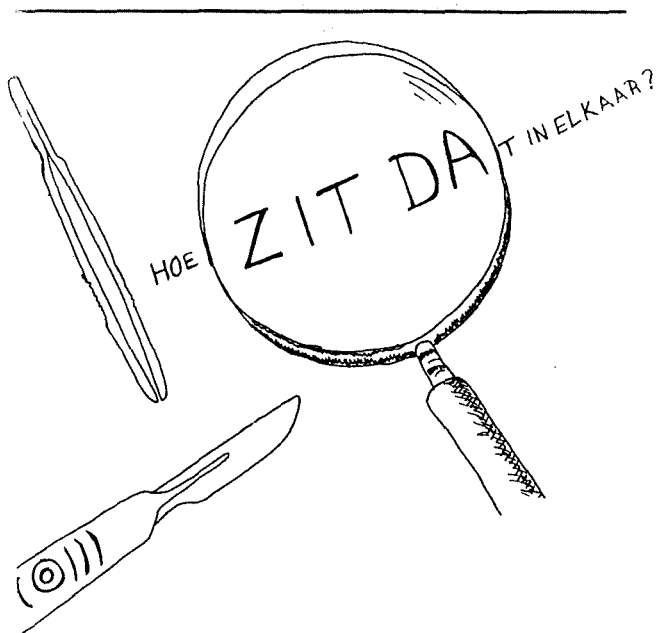
1.a. Wat is er aan de hand?
Iets vormt aanleiding tot onze wens, ons doel om iets op te starten, is aanleiding tot de vraagstelling.

1.b. Willen we de vraag beantwoorden, dan zullen we aan een stukje probleemverkenning en probleemdefiniëring moeten doen. Met die definiëring kunnen we concreter aangeven wat er aan de hand is.

1.c. Het resultaat van het voorgaande proces is een meer concrete beschrijving van de situatie, de zogenaamde probleemstelling. Dit kan verzelfsprekend variabel zijn en afhankelijk van de situatie. Enkele voorbeelden in deze zijn:

- er is binnen de afdeling een groeiende belangstelling voor en meer behoefte aan vormen van actieve recreatie
- er is behoefte aan uitbreiding van therapeutische middelen
- er is bijvoorbeeld gebrek aan praktijkruimte voor natuureducatieve activiteiten
- er is behoefte aan/het ontbreekt aan tuinruimte voor alternatieven voor arbeid (AVA).

2. a. De tweede vraag, die bijvoorbeeld gesteld wordt, luidt: Hoe zit het dan nu in elkaar?

2.b. Het proces ter beantwoording van deze vraag gebied onderzoek naar de bestaande situatie. Dat kan vanuit verschillende invalshoeken of gericht op verschillende aspecten, bijvoorbeeld de ruimtelijke situatie, de huidige organisatorische aanpak, het bestuurlijk beheer, welke doelgroep(en) gaat het aan. Bijvoorbeeld:

Er is behoefte geconstateerd aan uitbreiding van therapeutische middelen. De doelgroep betreft psychosomatisch gehandicapte ouderen. Er is geen tuinruimte beschikbaar, maar er wordt wel aan tuinieren gedacht. Organisatorisch valt de bestaande tuin onder het onderhoudscontract met de plaatselijke hovenier en de technische dienst.

2.c. Hiertoe komen we onder andere door de analyse, welke we maken op grond van het onderzoek naar de bestaande situatie. Die analyse verschilt ook weer per instelling, per organisatie, per afdeling, maar kan bijvoorbeeld bevatten:

1. - tuinruimte ontbreekt (ruimtelijk aspect)

- er is wel een tuin aanwezig, maar door anderen in gebruik of op een geheel andere

wijze in gebruik.

2. - organisatorisch behoren de primaire tuintaken als onderhoud, verzorging, inrichting etc. niet tot jouw afdeling, maar tot de technische dienst of is het werk uitbesteed aan een hoveniersbedrijf

- ook kan het zijn dat de activiteit tuinieren tot een andere discipline of afdeling behoort.

3. - een bestuurlijk probleem kan de niet-erkenning van het tuinieren als middel binnen de therapie zijn door bijvoorbeeld directie of bestuur.

4. - betreffende de doelgroepen kan blijken dat we te maken hebben met: kinderen, volwassenen of bejaarden, die lichamelijk, geestelijk of visueel gehandicapt zijn, dubbel gehandicapt en/of bijvoorbeeld rolstoelgebonden.

3. We gaan stap voor stap verder en komen zo bij de beoordeling van de gegeven situatie, met andere woorden:

3.a. Wat vind ik ervan?

3.b. Het proces dat hierop volgt is aan te geven als het aangeven of beschrijven van de waardering welke we toekennen aan de bestaande situatie.

3.c. Het resultaat, de waardering, is een subjectieve zaak, waarbij affiniteit, intentie en persoonlijke kijk een belangrijke rol spelen. Belangrijk hierbij is de persoonlijke creativiteit en inventiviteit. Bijvoorbeeld:

Persoonlijk zie je het helemaal zitten om met de bewoners tuinactiviteiten te doen en wel als therapeutisch middel. Al doende in de tuin krijgt men beweging, worden spieren belast, de geest geactiveerd etc. De bestaande tuin zou als geschikte plaats kunnen dienen. Dat betekent dat de technische dienst een deel

van de tuin uit het onderhoudscontract met de hovenier moet nemen.

4. Weet ik eigenlijk zelf wel wat ik wil, waarom ik dat wil en met welk doel?

4.a. Wat wil ik?

4.b. Die vraag vraagt om duidelijkheid. Nu is het tijdstip aangebroken dat eens goed op papier uiteen wordt gezet wat de wensen zijn, dus: formuleren van uitgangspunten, visies en doelstelling(en).

4.c. Die doelstelling kan kernachtig zijn, bijvoorbeeld;

- recreatief tuinieren
- therapeutisch tuinieren
- educatief tuinieren
- tuinieren als werkvoorziening
- tuinieren als hobby.

In de voorbeelden ga ik uit van tuinieren, maar vanzelfsprekend kan dit ook een andere activiteit zijn, bijvoorbeeld omgang met dieren, het doen van excursies, sportbeoefening etc. Het principe van vraagstelling, procesbeschrijving en resultaat blijft hetzelfde. Het vormt 'de kapstok'.

5. Hoe gaan we nu verder? We weten welk probleem of welke vraag er ligt, we kennen de startsituatie en hebben onze bevinding uitgesproken. Vervolgens hebben we te kennen gegeven wat we willen. Maar nu komt het HOE.

5.a. Welke oplossingsrichtingen zie ik? Al denkend en pratend wordt ons de oplossing duidelijker, stap voor stap komen we dichterbij. We storten ons nu op:

5.b. Het ontwikkelen van modellen, oplossingen.

5.c. Ook deze zullen sterk variabel zijn, maar kunnen ook sim-

pel worden gehouden. Welke modellen, met betrekking tot tuinieren kunnen we bijvoorbeeld aanvoeren?

1. de aanwezige tuin moet worden heringericht.

2. of wanneer de tuin ontbreekt, dient er een tuin te worden aangelegd.

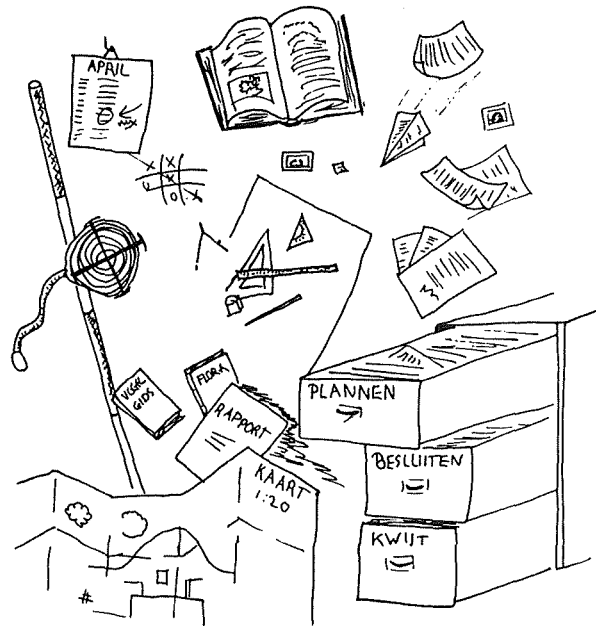
3. de gebruiksmogelijkheden van de bestaande tuin dienen anders te worden georganiseerd.

Bijvoorbeeld:

Wanneer de directie instemt met het voorstel een stukje tuin aan het onderhoud van de technische dienst en het hoveniersbedrijf te onttrekken gaan we dat deel anders inrichten. Dit afgestemd op ons doel, onze doelgroep en onze mogelijkheden.

6. Leuk zo'n model, leuk zo'n plan, maar hoe kom ik nu tot concrete actie?

6.a. Hoe geef ik vervolgens vorm aan het gekozen model? Daar komt nogal wat denkwerk, voorbereiding en overleg bij kijken. Literatuurstudie, oriëntatie, kennis en inzicht, alle laden zullen nu opengetrokken moeten worden. We gaan nu namelijk:

6.b. Vormgeven. We zitten namelijk dicht bij ons einddoel. We willen, zo blijkt uit ons voorbeeld, een deel van de tuin anders inrichten. Dat betekent dat er een ontwerp moet komen, een tekening waarop duidelijk is wat we willen.

6.c. Resultaat - het ontwerp. Dat ontwerp is gebaseerd op drie pijlers, te weten:

1. onze doelstelling(en) - die hebben we reeds aangegeven onder stap 4.

2. onze doelgroep(en) - zie stap 2.

3. uitgangspunt - de gegeven situatie - zie stap 2.

Belangrijke aandachtspunten daarbij zijn bijvoorbeeld ook:

a. Het niveau van de groep: met welke mogelijkheden en onmogelijkheden van de individuele deelnemers moet ik rekening houden, wat is hun kennis van tuinieren, op welk niveau moet ik de vaardigheid van de groep inschatten?

b. De tuinaanleg of -inrichting: maken we zelf een ontwerp of gaan we het uitbesteden, kunnen we de aanleg in eigen beheer uitvoeren of wordt dit uitbesteed, is er een beheersplan of

onderhoudsplan opgesteld?

c. De organisatie: draagt de organisatie het tuinplan, heeft het personeel voldoende tuinbouw kennis, is continuïteit in begeleiding en onderhoud gewaarborgd?

Bijvoorbeeld:

Met onze doelstelling en doelgroepgegevens op zak hebben we in overleg met het hoveniersbedrijf bijvoorbeeld gewerkt aan een schetsontwerp. Dit nu wordt voorgelegd aan de directie, ondersteund met documentatie. De collega's worden onthaald op een voorlichtingsmiddag met dia's over tuinieren binnen de therapeutische behandeling en over de aanleg van een tuin in eigen beheer. Het proces van motiveren van de omgeving is volop in gang en het concrete uitvoeren wordt realiteit. Rest ons nog het materiaal te bestellen en te installeren. Dan kunnen we aan de slag.

Wanneer we dit gehele proces vanuit een andere invalshoek beschouwen, bijvoorbeeld vanuit de concrete praktijk, dan kunnen we enigszins anders geordend en/of gerangschikt bijvoorbeeld de volgende inventarisatie maken, die ook behulpzaam kan zijn.

Karakteristieke vraagstelling met betrekking tot

1. Activiteiten

	<u>Proces/resultaat tuinieren</u>	<u>Proces/resultaat dieren</u>	<u>Proces/resultaat excursie bos</u>
a	werken in/onder- houden van tuin dieren: aanraken zien, horen, rui- ken	bewerkstelligen contact met bos: aanraken, zien horen, ruiken	bewerkstelligen contact met het
b	het kweken van planten voederen, huid- of vachtverzorging	dierversorgung uitoefenen, zoals wijzen	verschillende plantvormen aan-
c	creatief bezig met de tuin als middel, zoals bijvoorbeeld bloemschikken, mozaiekwerk, verfspatten, tekenen, foto- grafie, tex- tiele werkvor- men, etc.	onderhoud hokken, stallen, ren of volière, aquarium of terrarium	aanwijzen, benoemen wat niet/wel in het bos thuishoort
d	recreatie in de groene omgeving bijvoorbeeld op het gazon, in de zitkuil, gewoon verpozen tussen bloemen en plan- ten	recreatie nabij dieren door er tussen te verpo- zen, rusten nabij een dierenver- blijf, paardrij- den, rondrijden in een door een dier getrokken wagentje	recreatie in het bos, verpozen op een zelf gekozen plek
e	lesmatig bezig zijn met de tuin, planten en bloemen	lesmatig bezig zijn met dieren over verzorging voeding en onder- dak	lesmatig bezig met takken, vruchten, pad- destoelen, bla- deren, grond

Karakteristieke vraagstelling met betrekking tot
2. Organisatie en opzet

	<u>Proces/resultaat tuinieren</u>	<u>Proces/resultaat dieren</u>	<u>Proces/resultaat excursie bos</u>
a	het formeren van een tuingroep, zo tussen 5 en 8 personen	het formeren van een groep dierverzorging, hobbygroep of interessegroep	het formeren van een excursiegroep van circa 6 personen met begeleiding
b	individueel laten bezig zijn met/ zonder intensieve begeleiding	individueel actief laten zijn met/ zonder intensieve begeleiding met enkele/meer dieren	groepsactiviteit onder begeleiding, naast individueel kijken, zoeken
c	geregeld werkoverleg/planning-inlassen i.v.m. continuïteitsgarantie	geregeld werkoverleg/planning	werkoverleg tussen groepsbegeleiders en deskundigen in natuur en milieu
d	werk-, recreatie-, educatie- en creativiteitsbegeleiding goed afstemmen op groep/ individu	werk-, recreatie-, educatiebegeleiding afstemmen op groep/ individu	werk-, recreatie-, educatiebegeleiding afstemmen op groep/ individu
e	nabespreking of evaluatie invoeren	nabespreking of evaluatie invoeren	nabespreking of evaluatie invoeren
f	tijdsduur en tijdstip inplannen bijv. rooster- of in vrije uren max. ca. 2 uur/ dag	tijdsduur en tijdstip inplannen bijv. rooster- of in vrije uren max. ca. 2 uur/ dag	kennismaking en excursie plannen binnen termijn van twee weken
g	arbeidsfilm per dag, week of seizoen opzetten	arbeidsoverzicht opzetten, voederlijst maken	hulpmiddelen, bijv. takken, inventariseren

Karakteristieke vraagstelling met betrekking tot

3. Noodzakelijke voorwaarden

	Proces/resultaat <u>tuinieren</u>	Proces/resultaat <u>dieren</u>	Proces/resultaat <u>excursie bos</u>
a	goede motivatie bij deelnemers en begeleiders	goede motivatie bij deelnemers en begeleiders	goede motivatie bij begeleiders en deelnemers
b	een positieve attitude t.o.v. omgang met materialen, zorg voor het gewas en veiligheid	een positieve attitude t.o.v. omgang met materialen, met de dieren, het voer etc., zorg voor het welzijn van de dieren en veiligheid van de dieren	een positieve attitude bijv. een open (bos) leersituatie en omgang met excursiegroep
c	enige bekendheid bezitten op cognitief en vaardigheidsgebied m.b.t. tuinieren	enige bekendheid bezitten op cognitief en vaardigheidsgebied m.b.t. dieren	enige kennis en vaardigheden bezitten m.b.t. het excursiethema en omgaan met excursiegroep

Karakteristieke vraagstelling met betrekking tot

4. Nodige voorzieningen en/of faciliteiten

	Proces/resultaat <u>tuinieren</u>	Proces/resultaat <u>dieren</u>	Proces/resultaat <u>excursie bos</u>
a	een stukje grond tuin of kwekerij	een dierenverblijf kinderboerderij, volière	natuurrijke, veilige (verkeer) faciliteiten omgeving
b	een (aantal) bloembak(ken)	een (aantal) dieren	
c	vensterbankruimte	hok(ken), ren(nen), vijver	
d	evt. een kweekbak/kas		

Karakteristieke vraagstelling met betrekking tot
5. Nodige hulpmiddelen

	<u>Proces/resultaat tuinieren</u>	<u>Proces/resultaat dieren</u>	<u>Proces/resultaat excursie bos</u>
a	gereedschap	onderhoudsmate- rialen (bezem, schep, etc.)	excursiemateriaal bijv. takken met vruchten
b	zaden/plantmate- riaal	voer in diverse vormen	evt. verrekijker en loupe
c	pot/zaai/stek- grond	ligstro of hooi, zaagsel, zand	evt. verzamelpot- ten
d	potten/contai- ners/kistjes	voederbakken en drinkbakken	evt. documentatie/ illustraties
e	werkkleding		
f	literatuur/ documentatie		
g	water		

Karakteristieke vraagstelling met betrekking tot

6. Het motiveren van of betrekken bij de activiteit van uitvoerenden, collega's, directies, bestuur en bezoekers

	<u>Proces/resultaat tuinieren</u>	<u>Proces/resultaat dieren</u>	<u>Proces/resultaat excursie bos</u>
a	documentatie/ informatie (dia's)	documentatie/ informatie (dia's)	documentatie/ informatie (dia's)
b	voorlichtings/ info-avond	voorlichtings/ info-avond	voorlichtings/ info-avond
c	teelt/oogst- planning	geboorteplannings- overzicht	excursieroute- overzicht
d	activiteitenover- zicht opzetten	instructiekaarten ontwerpen	activiteitenover- zicht opzetten
e	zelfwerkzaamheid invoeren en sti- muleren	zelfwerkzaamheid invoeren en sti- muleren	zelfwerkzaamheid invoeren en sti- muleren
f	logboek bij (laten) houden	logboek bij (laten) houden	logboek bij (laten) houden
g	verkoop van producten	verkoop van producten	ordenen/tentoon- stellen van ex- cursiemateriaal
h	abonneren op catalogi/vakblad	abonneren op vakliteratuur	abonneren op vakliteratuur
i	gastlezers uit- nodigen	gastlezers uit- nodigen	gastlezers uit- nodigen
j	bezoek brengen aan tuincentrum	bezoek brengen aan kinderboer- derij	bezoek brengen aan educatieve in- stelling natuur en milieu

Karakteristieke vraagstelling met betrekking tot
7. Welke knelpunten kun je tegenkomen

	<u>Proces/resultaat tuinieren</u>	<u>Proces/resultaat dieren</u>	<u>Proces/resultaat excursie bos</u>
a	storing in conti- nuïteit van de verzorging over- dag	storing in conti- nuïteit van de verzorging over- dag	storing in conti- nuïteit van de verzorging over- dag
b	weekend/vakantie- dienst	weekend/vakantie- dienst	weekend/vakantie- dienst
c	gebrek aan slecht- weeractiviteiten/ binnenwerk	financiërings- problemen	gebrek aan slecht- weeractiviteiten/ binnenwerk
d	financiërings- problemen	ontbreken van ken- nis/inzicht/vaar- digheid/positieve houding	financiërings- problemen
e	ontbreken van ken- nis/inzicht/vaar- digheid/positieve houding	ontbreken van in- formatie/documen- tatie/literatuur/ leermiddelen	ontbreken van ken- nis/inzicht/vaar- digheid/positieve houding
f	ontbreken van in- formatie/documen- tatie/literatuur/ leermiddelen	ontbreken van planning/voorbe- reiding/uitvoe- ringsschema's	ontbreken van in- formatie/documen- tatie/literatuur/ leermiddelen
g	ontbreken van planning/voorbe- reiding/uitvoe- ringsschema's	gebrek van hulp bij inrichting, verzorging en onderhoud	wisselende pro- cesbegeleiding en motivatie
h	gebrek aan hulp bij inrichting, verzorging en onderhoud		onzekerheid bij groepsbegeleiding op gebied van natuur en milieu
i			onzekerheid bij nme-begeleiding op gebied van werken met gehan- dicapten

**Karakteristieke vraagstelling met betrekking tot
8. Waar kan een en ander worden uitgevoerd**

<u>Proces/resultaat tuinieren</u>	<u>Proces/resultaat dieren</u>	<u>Proces/resultaat excursie bos</u>
a buitenshuis in de siertuin, schoolwerktuin, op het buitenterrein	in een centraal dierenverblijf op eigen terrein	in een natuurrijke, veilige omgeving
b in de volkstuin	individueel met eigen dier en onderkomen	rondom het instituut/instelling
c gemeentelijk educatief centrum of anderszins	binnenshuis in centrale ruimte	in (stads)parken, bossen, etc.
d binnenshuis in werklokaal, op vensterbank, kweektafel etc.	op kinderboerderij	bij een natuur- en milieucentrum
e in kweekbak, kas of serre	op natuur- en milieueducatiecentrum	
f bij plaatselijk kweker, tuincentrum	bij plaatselijke dierhouderij, boerderij	

**Karakteristieke vraagstelling met betrekking tot
9. Met of zonder integratiegedachte**

<u>Proces/resultaat tuinieren</u>	<u>Proces/resultaat dieren</u>	<u>Proces/resultaat excursie bos</u>
a als afgesloten unit voor eigen of privégebruik	als afgesloten unit voor eigen of privégebruik	als afgesloten unit voor eigen gebruik
b als open unit toegankelijk voor bezoekers, buurtbewoners	als open unit toegankelijk voor bezoekers, buurtbewoners	als open unit toegankelijk voor ieder

Karakteristieke vraagstelling met betrekking tot
10. Vanuit welke doelstelling

<u>Proces/resultaat tuinieren</u>	<u>Proces/resultaat dieren</u>	<u>Proces/resultaat excursie bos</u>
a hobby: continu- ering oude of aanleren nieuwe hobby	hobby: continu- ering oude of aanleren nieuwe hobby	hobby: continu- ering oude of aanleren nieuwe hobby
b recreatie: zowel actieve als pas- sieve	recreatie: zowel actieve als pas- sieve	recreatie: zowel actieve als pas- sieve
c educatie: als on- derdeel van of zelfstandige op- leiding, vorming en training (als hulpmiddel of als doel)	educatie: als on- derdeel van of zelfstandige op- leiding, vorming en training (als hulpmiddel of als doel)	educatie: als on- derdeel van of zelfstandige op- leiding, vorming en training (als hulpmiddel of als doel)
d therapie: bijv. in verband met loopoefening, rolstoeloefening, prothesetraining, handfunctietrai- ning etc.	therapie: bijv. in verband met loopoefening, rolstoeloefening, prothesetraining, handfunctietrai- ning etc.	therapie: bijv. in verband met loopoefening, rolstoeloefening, prothesetraining, handfunctietrai- ning etc.
e voorlichting: bijv. over trai- ning, materiaal- gebruik, tech- nische hulpmid- delen, algemeen ondersteunend	voorlichting: bijv. over trai- ning, materiaal- gebruik, tech- nische hulpmid- delen, algemeen ondersteunend	voorlichting: bijv. over trai- ning, materiaal- gebruik, tech- nische hulpmid- delen, algemeen ondersteunend
f productie: het produceren van snij- en droog- bloemen, groen-, ten.fruit, krui- den enveevoeder	productie: het produceren van mest, melk, eie- ren en naproducten als bijv. kaas	productie: vooral in de vorm van de permanente zorg voor een stukje natuur

OPDRACHTEN EN LESBRIEVEN

Afhankelijk van omstandigheden, doelstelling, activiteit etc. kan er gewerkt worden met specifieke opdrachten. Die kunnen mondeling of schriftelijk worden gegeven. De moeilijkheidsgraad of het niveau van deze opdrachten is met name afhankelijk van de doelgroep.

Een stukje voorbereiding van de begeleider is echter wel op zijn plaats. Niet iedereen beschikt over zoveel praktijkervaring, dat hij/zij zonder meer aan de slag gaat.

Voor een docent of een opleiding is het aanleren van een lesvoorbereiding van belang. Onderdelen hierbinnen zijn bijvoorbeeld een duidelijke omschrijving van de lesopdracht, de doelstelling, beginsituatie en benodigde leer- en hulpmiddelen (zie figuur 1 van de Bijlagen).

Vervolgens is van belang de leerstof (ordening,

structurering, bordschema) (zie figuur 2 van de Bijlagen). Het bordschema kan de werkwijze omvatten (zie figuur 3 van de Bijlagen). Als overzicht geldt figuur 4 van de Bijlagen met de 'aanpak', zoals bijvoorbeeld een tijdsfasering, leraar- en leerlingactiviteit, evaluatie van product en/of proces en beoordelingscriteria.

Opdrachten zijn een combinatie van een vaardigheidscomponent met een cognitieve component en de attitude.

De opdrachten zijn verdeeld in vier categorieën: tuinieren, dieren, excursies en schoolomgeving.

Het gaat om voorbeelden die in de praktijk bleken te werken voor verschillende begeleiders en instellingen. Afhankelijk van de begeleiding, faciliteiten, doelgroep etc. zullen de opdrachten en werkbladen aangepast moeten worden.

OPDRACHT TUINIEREN 1

Activiteit

Harken

Hark een plantbed of border, zodanig dat de grond voldoende is verkruimeld en vlak ligt.

Vragen

1. Welke hulpmiddelen heb je hierbij nodig en waarvoor?
2. Welke harktypen zijn er en waarvoor dienen deze?
3. Noem enkele veiligheidseisen waarmee je rekening moet houden.

OPDRACHT TUINIEREN 2

Activiteit

Planning

Maak een plant- en bloeikalender van bloembolgewassen.

Vragen

1. Is er een botanisch verschil tussen bollen en knollen?
2. In welk seizoen plant je zomerbloeiërs?
3. In welk seizoen plant je voorjaarsbloeiërs?
4. Kun je de bloeiperiode beïnvloeden? Zo ja, hoe dan?

OPDRACHT TUINIERN 3

Activiteit

Gereedschapsonderhoud

Neem alle tuingereedschap een voor een door handen en pleeg het nodige onderhoud.

Vragen

1. Welke vormen van gereedschapsonderhoud zijn er en geldt dat per groep van gereedschappen?

2. Wanneer pleeg je gereedschapsonderhoud?

3. Welk onderhoud kan beter door een specialist worden uitgevoerd?

OPDRACHTEN DIEREN

Knuffelen, verzorgen, kijken, de opdrachten liggen voor de hand. Zeker als er een kinderboerderij in de buurt ligt, of als er

dieren in de eigen woon/leefomgeving zijn.

Ook is het mogelijk met behulp van bestaande lesbrieven aan het werk te gaan.

Uit: Serie ONWIJS, Bedreigde dieren

serie onwijs
buitenwijzer I

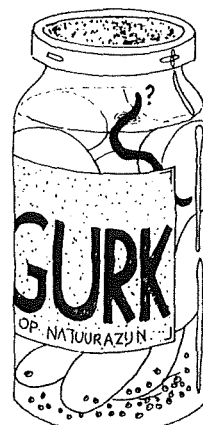
BEDREIGDE DIEREN

datum naam

'N ZURE REGENWORM?

Je kent toch de regenworm?
Til eens een tegel van de speelplaats of draai met een schop een kluit aarde om.
Meestal zie je een regenworm.

Teken hieronder een regenworm.

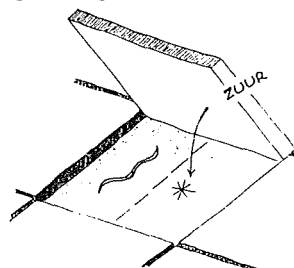

Er kunnen wel 100 wormen onder een m² aarde zitten.
Bereken hoeveel wormen leven onder de hele speelplaats

Vraag of de meester of juf wat zuur (augurken-) water naast de regenworm giet.
Kijk wat de regenworm doet.

Blijft de regenworm in de zure grond?

Wat betekent dat voor de grond?

tips: Praat eens met een visser, of hij meer/minder vangt dan vroeger.
Hoe komt dat?
Schrijf eens naar het WNF, Postbus 7, 3700 AA Zeist, over bedreigde dieren in Nederland.
Vraag of de meester/juf een verhaal vertelt over bedreigde dieren.

nodig: zuur (augurken-) water
tekenmateriaal
Evt. schop

IVN 1987

serie onwijs
binnenwijzer 2

BEDREIGDE DIEREN

datum _____ naam _____

DE PALING

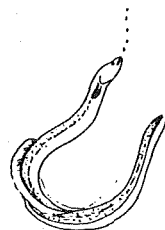

De paling wordt bedreigd.
Waardoor?

.....

Hoe komen er teveel algen en kroos in de sloot?

.....

Algen / kroos → TEMPERATUUR → ZUURSTOF IN WATER → PALING

Als de ALGEN DOOD GAAN, kan de paling dood gaan.

Hoe komt dat?

.....

tips: Maak een kwartet van bedreigde vogels, zoogdieren, vissen, amfibien, reptielen of andere dieren.
Op de IVN slootposter zie je heel veel van het leven in de sloot.
Maak daar zelf je verhaal bij.
Maak met de hele groep een toneelstukje over de paling uit de tekening boven.

nodig: Boek over algen en zuurstof

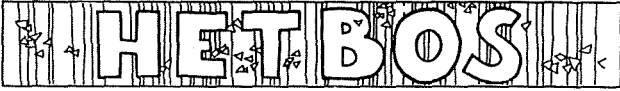
IVN © 1987

OPDRACHTEN EXCURSIES

Met verstandelijk gehandicapten wordt gewoonlijk gewerkt zonder specifieke werkbladen. Met

lichamelijk gehandicapten worden tijdens de excursies meestal bestaande werkbladen gebruikt.

Uit: serie ONWIJS, Bos

serie onwijs buitenwijzer I											
datum naam											
Waar vind je kleine diertjes in het bos? Zoek eens op de grond, tussen bladeren en mos. Verzamel de diertjes in potje 1. Hoeveel diertjes zie je? Hoe ziet de grond er uit? Zoek eens onder de grond; graaf maar met je vingers. Verzamel de diertjes in potje 2. Hoeveel diertjes zie je? Hoe voelt de grond? Zoek eens op de bast van een boom. Verzamel de diertjes in potje 3. Hoeveel diertjes zie je? Is de bast ruw of glad? Vind je het makkelijk kleine diertjes te vinden? Wat eten deze kleine diertjes, denk je? Bekijk de diertjes goed. Waarmee denk je dat ze hun eten zoeken?											
<table style="width: 100%; border: none;"> <tr> <td style="width: 33%;">Wie eet kleine diertjes?</td> <td style="width: 16.5%;">vogel</td> <td style="width: 16.5%;">ja / nee</td> <td style="width: 16.5%;">konijn</td> <td style="width: 16.5%;">ja / nee</td> </tr> <tr> <td></td> <td>mens</td> <td>ja / nee</td> <td>mol</td> <td>ja / nee</td> </tr> </table>		Wie eet kleine diertjes?	vogel	ja / nee	konijn	ja / nee		mens	ja / nee	mol	ja / nee
Wie eet kleine diertjes?	vogel	ja / nee	konijn	ja / nee							
	mens	ja / nee	mol	ja / nee							
Denk je dat een groot dier die kleine diertjes makkelijk vangt? In de klas kijk je welke diertjes je gezien hebt. Zet hier onder maar eens hoeveel je ervan gevangen hebt.											
											
Teken twee diertjes die je gevangen hebt. Verzin zelf een naam.											
1. 2.											

IVN 1987

nodig: 3 potjes met deksel voor diertjes op de grond, in de grond en op de bast.

tips: Maak in de klas een terrarium, zet later de diertjes terug.
 Maak een tekening van het bos en de plaats waar je de diertjes vond.
 Zoek met een zoekkaart op hoe jouw diertjes heten.

serie onwijs

buitenwijzer 2

HET BOS

datum _____

naam _____

We gaan naar een mooi bosje in de buurt. Bekijk enkele bomen en struiken goed. Vul in wat je gezien of gemeten hebt. Zo meet je de hoogte van de boom:

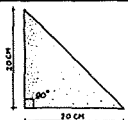
zie je langs deze lijn de top?

Afstand (1) en je eigen lengte vormen samen de hoogte van de boom.

	boom	struik
Meet de hoogte van de boom (in meters)	_____	_____
Meet de omvang van de stam van de boom	_____	_____
Meet de hoogte van de struik	_____	_____
Meet de omvang van de stam van de struik	_____	_____
Totaal aantal bomen en struiken in het bosje	_____	_____
Wie krijgt meer licht; bomen of struiken?	_____	_____
Wie krijgt meer water; bomen of struiken?	_____	_____
Wie heeft het warmer; bomen of struiken?	_____	_____
Wie zou sterker zijn; bomen of struiken?	_____	_____
Waar vind je meer diertjes, op bomen of struiken?	_____	_____
Wat vind je het belangrijkste voor de mensen (BOOM, STRUIK, DIERTJES)	_____	_____

Zoek eens een mooi stukje bos op en blijf op een afstand stil staan kijken; 1 minuut lang, terwijl je niets zegt. Maak nu een gedicht of tekening over wat je echt mooi vindt.

nodig:

Knip dit uit een stevig papier.
Een centimeter of een touwtje.

tips:

Welke bomen komen bij jou voor in de buurt? Zoek de namen op in een bomenboekje.

Zet met kleurtjes of vlaggetjes op een schijf van een boom wanneer je geboren bent en wanneer je moeder geboren is.

IVN 1987

OPDRACHTEN SCHOOLOMGEVING

In de eigen schoolomgeving is het vertrouwd buitenwerken. Voor het begeleiden van verstandelijk gehandicapten wordt regelmatig gebruik gemaakt van de

zintuigelijke benadering: wat je ziet, voelt, ruikt, hoort. Voor lichamelijk gehandicapten kan gebruik worden gemaakt van bestaande lesbrieven en opdrachten.

Uit: serie ONWIJS, Landschap

serie onwijs
buitenwijzer 2

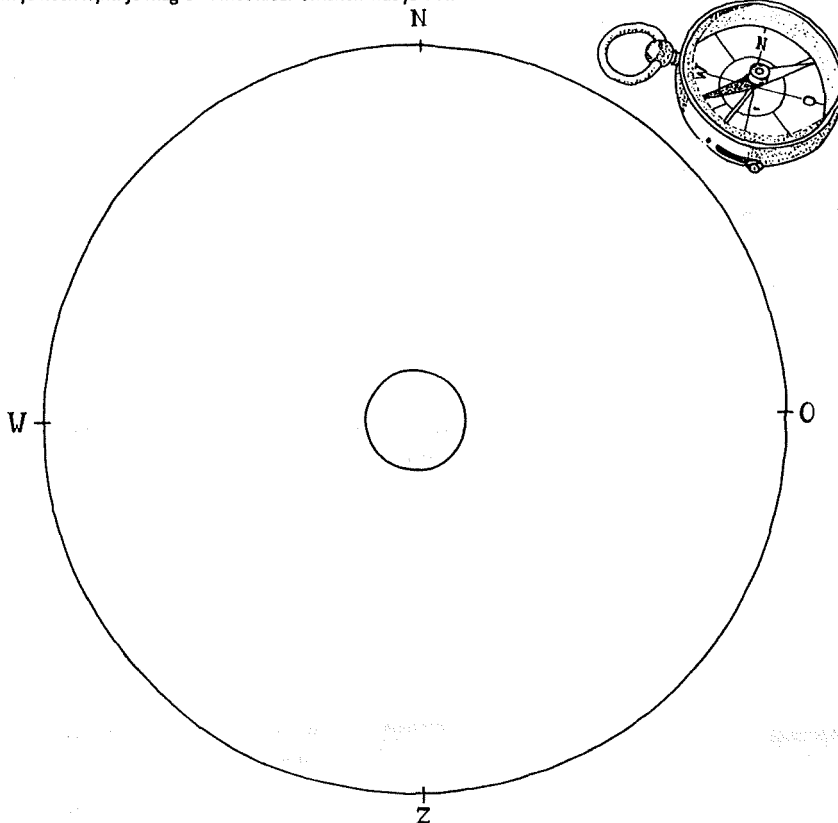
datum naam

KIJK OM JE HEEN

Ga lekker zitten. Kijk goed om je heen. Teken in de cirkel wat je ziet. Gebruik hierbij tekens.

Bijvoorbeeld boom: of bos: water:

Gebruik je kompas en kijk waar het noorden, het zuiden, het oosten en het westen is. Teken met jouw tekens wat je gezien hebt. Let goed op de richtingen die in de cirkel zijn aangegeven. Teken alsof jij in het midden zit en om je heen kijkt. Je mag ook met kleur tekenen wat je ziet.

tips:

Spreek met de andere kinderen af wie in welke richting kijkt.
Teken op aparte velletjes papier. Plak de velletjes aan elkaar van Noord naar Oost en van Zuid naar West.
Vraag eens aan de juf of meester of je het landschap mag fotograferen.
Je kunt in de klas ook een heel grote tekening van het landschap maken. Werk hier met z'n allen aan. Plak eventueel ook plaatjes in de tekening.

nodig:

Kleurpotloden,
papier, kompas,
leeg luciferdoosje, kaart van het
landschap.

IVN © 1987

serie onwijs
buitenwijzer I

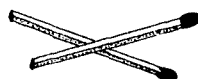
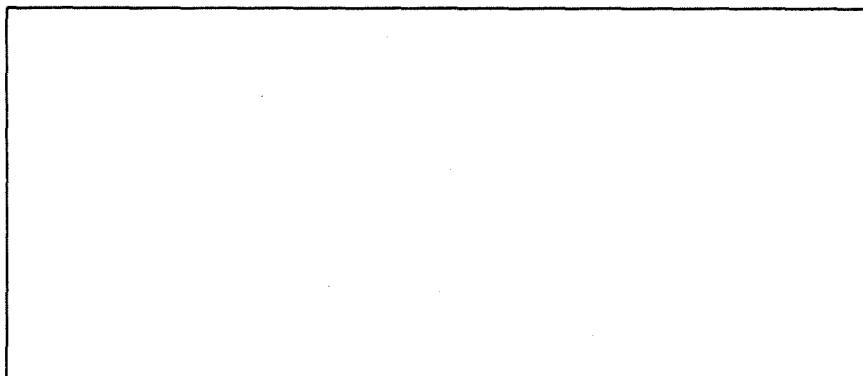
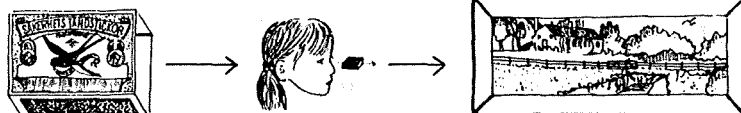

datum naam

KIJK DOOR HET DOOSJE

Neem een luciferdoosje en kijk door de lege huls. Draai langzaam rond. Kies een stukje landschap dat jij het mooiste vindt. Teken dat zo goed mogelijk na.

Dit zie ik door mijn luciferdoos:

tips: Verzamel/leen met de hele groep zoveel mogelijk plaatjes over het werk van landschapsschilders.
Maak een tentoonstelling van jullie werk!
Maak een kopie van een plattegrond. Geef met kleur aan wat jij wilt veranderen.
Vraag eens of een ambtenaar of bijvoorbeeld de burgemeester bij jullie in de klas komt vertellen wat hij in de omgeving wil veranderen.

nodig: luciferdoosje en
potlood.
kleurpotloden

IVN © 1987

BRONNEN EN LITERATUUR

Enkele nuttige adressen

AVVV - Algemeen Verbond van Volkstuindersverenigingen in Nederland

Jan van Galenstraat 4, 1015 KL
AMSTERDAM

CAD -Voorlichting Stedelijk Groen

Postbus 118, 2770 AC BOSKOOP

CORS- Stichting Centraal Overleg Provinciale Revalidatie Stichtingen

Victor van Vrieslandstraat 6,
2025 LS HAARLEM

Frederiksoord - Stichting Gehandicaptentuin Frederiksoord

p/a Majoor van Swietenlaan 15,
8382 CE FREDERIKSOORD

Stichting Nederlandse Gehandicaptenraad

postbus 169, 3500 AD UTRECHT

GON - Gehandicapten Organisatie Nederland

postbus 4021, 5604 EA EINDHOVEN

Groen en Handicap - Stichting Gebruiksmogelijkheden Groen voor mensen met een Handicap

Postbus 538, 8000 AM ZWOLLE

IDC - Informatie- en Documentatiecentrum Landelijk

Zakkendragershof 34-44, 3511 AE
UTRECHT

IVN - Instituut voor Natuurbeschermingseducatie

Postbus 20123, 1000 HC AMSTERDAM

Kinderboerderijenconsulent

Wesselseweg 32, 3771 PC BARNEVELD

Nederlandse Blindenbibliotheek

Zichtenburglaan 260, 2544 EB DEN
HAAG

NUSO - Werkgroep Buitenrecreatie Gehandicapten Speel- en Recreatievoorzieningen

Nieuwe Herengracht 119, 1011 SB
AMSTERDAM

Stichting Platform Recreatie Gehandicapten

Lange Voorhout 48, 2514 EG DEN
HAAG

Stichting Werkenrode, afdeling Groencentrum

Nijmeegsebaan 9, 6561 KE GROESBEEK

WVS - landelijke Werkgroep van Schoolbiologen

p/a postbus 20123, 1000 HC AMSTERDAM

Literatuur

Documentatieoverzicht Aangepast tuinieren - Groeninfo nr 9

Herman H. Berteler

Groesbeek, augustus 1988, Werkenrode.

Overzicht van titels met korte inhoudsbeschrijvingen van de verzameling van Nederlandse en Nederlandstalige Belgische artikelen, verslagen, lezingen, rapporten, scripties, literatuur en dergelijke betreffende tuinieren, groen, natuur- en milieueducatie, openluchtrecreatie van gehandicapten en bejaarden, uit het archief van Werkenrode.

Wegwijzer in de model-demonstratietuin Werkenrode - Groeninfo nr 2

Herman H. Berteler, 2e herziene druk, mei 1988. Groesbeek, Werkenrode.

Met praktische tips en aanwijzingen ten behoeve van mensen met een handicap.

Gehandicapten en bejaarden in tuin en tuinbouw - Aangepast tuinieren

Herman H. Berteler, 1988, Uitgeverij H. Nelissen b.v. Baarn.

In dit boek staan de mogelijkheden en waarden van het tuinieren en tuin(bouw)activiteiten voor gehandicapten en bejaarden centraal. Daarbij behandelt het boek ook de noodzakelijke tuin(bouw)kennis voor hulpverleners, therapeuten, docenten, activiteitenbegeleiders en anderen, alsmede de noodzakelijke kennis over gehandicapten, verblijfsvormen, verzorgingscentra en dergelijke voor groendeskundigen, zoals tuinarchitecten, hoveniers, tuinlieden etc.

Natuur- en milieueducatie en gehandicapten

Jaco Wijsman, november 1987, IVN, Amsterdam.

Verslag van een studiedag, gehouden op Werkenrode te Groesbeek, georganiseerd door het IVN, de WVS, de Stichting Werkenrode en de Stichting Groen en Handicap.

Arbeidsactiviteiten, een middel tot hulpverlening

Cor Laming/Herman H. Berteler, 2e druk 1987, uitgeverij H. Nelissen b.v. Baarn.

Met daarin opgenomen omgang met dieren en dierverzorging, planten en tuinverzorgingsactiviteiten.

Handleiding bij het tuinieren door visueel gehandicapten

NOG, juni 1981, Utrecht.

Uitgave van het Nationaal Orgaan Gehandicaptenbeleid, voorbereid door de Commissie Aangepast Tuinieren NOG.

Aangepaste tuinen en parken in Nederland

NOG, Akse-Sweers B, februari 1984, Utrecht.

Tuinen, hoekjes van tuinen en parken met specifieke voorzieningen, gericht op de bevordering van hun bruikbaarheid voor mensen met een motorische dan wel visuele handicap.

Het land op! Activiteiten op de boerderij, erf, land en tuin

K. Westerman, H. Nobel en M. Horden, Gorichem, 1984, Gewoon Samen Mens Zijn.

Een vraagbaak voor alle binnen de zorg voor geestelijk gehandicapten, die op enigerlei wijze iets willen doen met activiteiten als kweken, telen, dierverzorging en dergelijke.

Serie ONWIJS, thema's Bos, Landschap, Bedreigde dieren, Hier en daar, Water en Stadsplanten

Auteurs: Riet Rijs, Jaco Wijsman. Spelontwerp: Theo van der Werf.

IVN, 1988/1989, Amsterdam.

Een serie met per thema achter

grondinformatie, copieerbare lesbrieven een een spel.

WVS-themanummer Natuur- en milieueducatie en gehandicapten

Eindredactie: Olle Mennema.

IVN/WVS, 1988, Amsterdam

Bomen

naam:
groep:

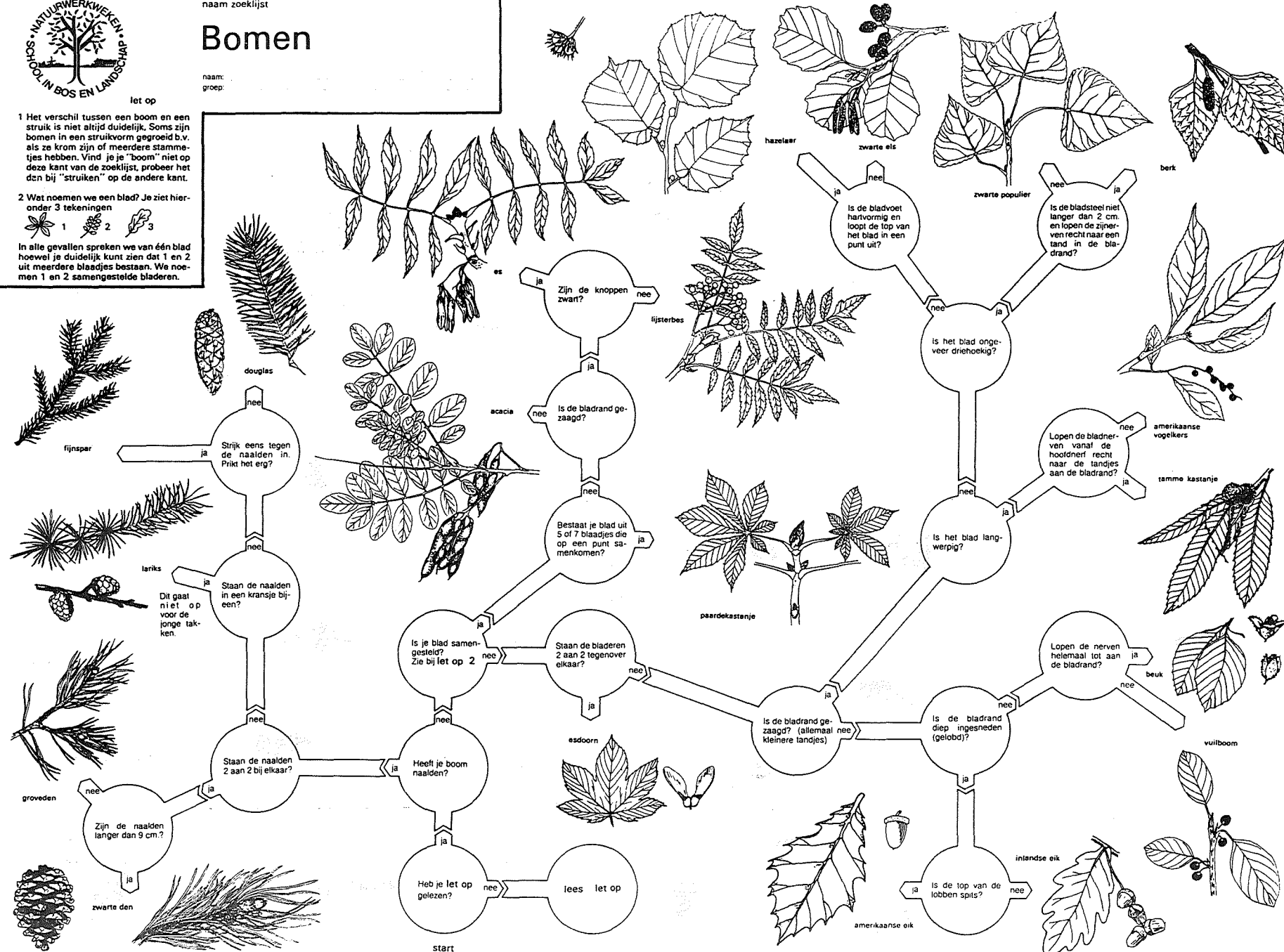
let op

¹ Het verschil tussen een boom en een struik is niet altijd duidelijk. Soms zijn bomen in een struikvorm gegroeid b.v. als ze krom zijn of meerdere stammetjes hebben. Vind je je "boom" niet op deze kant van de zoeklijst, probeer het dan bij "struiken" op de andere kant.

2 Wat noemen we een blad? Je ziet hieronder 3 tekeningen

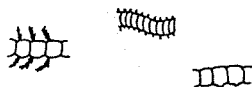
In alle gevallen spreken we van één blad hoewel je duidelijk kunt zien dat 1 en 2 uit meerdere blaadjes bestaan. We noemen 1 en 2 samengestelde bladeren.

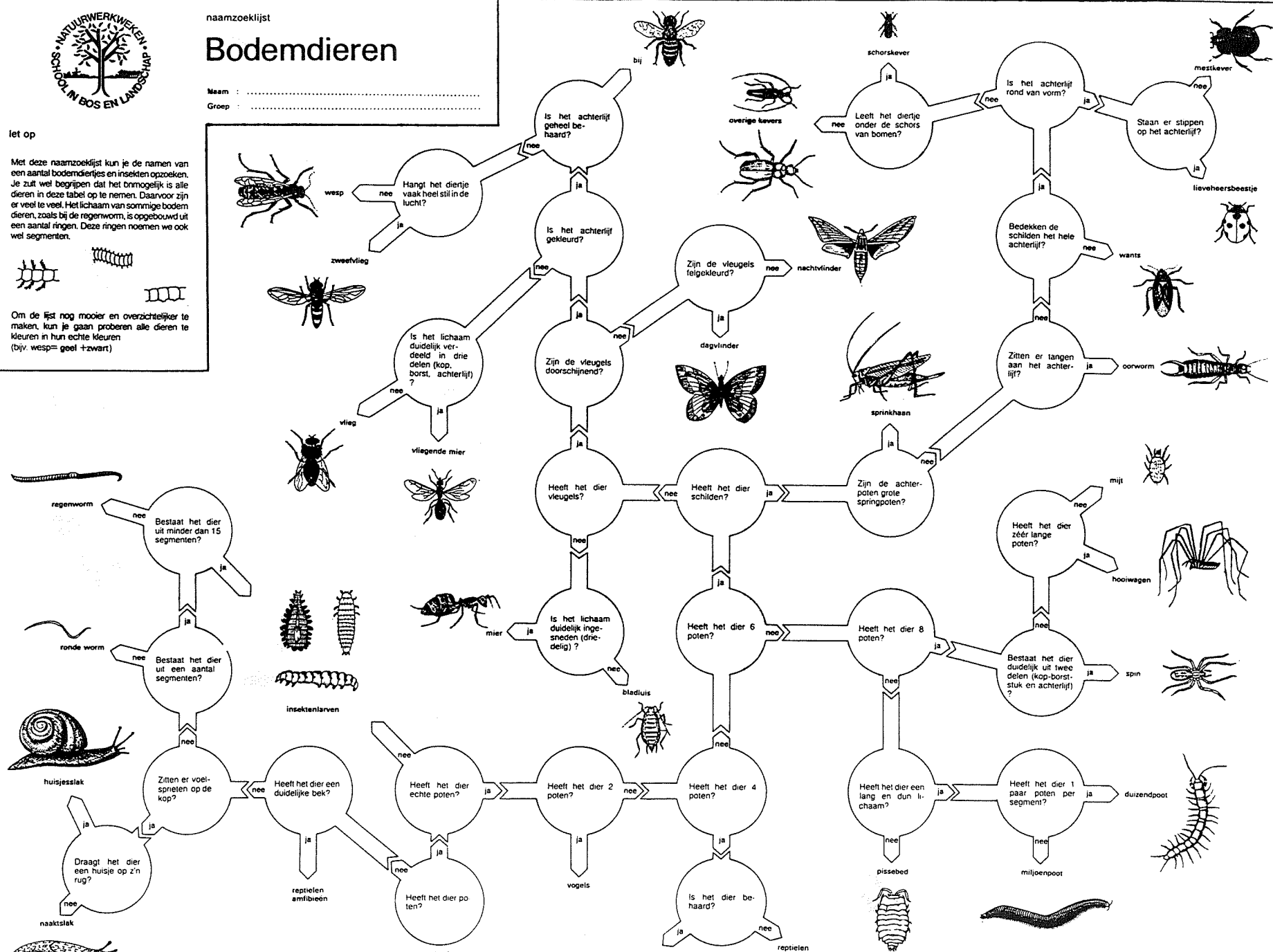
Bodemdieren

Naam :
Groep :

Met deze naamzoekdijst kun je de namen van een aantal bodemdierpjes en insecten opzoeken. Je zult wel begrijpen dat het onmogelijk is alle dieren in deze tabel op te nemen. Daarvoor zijn er veel te veel. Het lichaam van sommige bodem dieren, zoals bij de regenworm, is opgebouwd uit een aantal ringen. Deze ringen noemen we ook wel segmenten.

Om de lijst nog mooier en overzichtelijker te maken, kun je gaan proberen alle dieren te kleuren in hun echte kleuren
(bijv. wesp= geel +zwart)

HARKEN:1

STICHTING WERKENRODE Afd. TUINBOUW

STUDENT

MENTOR

LESVOORBEREIDING.

SCHOOL

VAK Bloementeel

BL. 03 a.

DATUM

KLAS

LESONDERWERP Grondbewerking

LESOPDRACHT HARKEN

DOELSTELLING

- De cursist kan harken voor grondverkruiemeling en voor onkruidbestrijding.
- De cursist harkt overeenkomstig de criteria en houdt de veiligheid in acht.
- De cursist kan vertellen wat harken is en hoe je dit doet.

BEGINSITUATIE

- De cursist kan een hark hanteren.
- De cursist is bekend met de abstracte begrippen, termen en de theorie t.a.v. het harken.

BENODIGDE LEER- en HULPMIDDELEN

1. Hark voor beoogde werkzaamheden: a. Kromtand (platte tanden) - Onkruidbestrijding
b. Kluithark (ruitvormige tanden) - Zaaibed
c. Rechte hark (platte tanden) - grondverkruiemeling
d. (Blad of gazonhark)
2. e.v.t. piketpaaltjes
3. Pootlijn
4. Duimstok of meetlat
5. Kruiwagen + greep

LEERSTOF (ordening, structurering, bordschema)TEKENING

<u>Harktypen</u>	: - voor zaaibed - zgn. <u>kluthark</u> rechte balk met ruitvormige, lichte tanden. - hark voor onkruidbestrijding met platte, <u>gebogen tanden</u> - grondverkruiemeling <u>rechte hark</u> , platte tanden
<u>Doel:</u>	
a. <u>Verkruiemeling</u>	- verhouding grootte van de gronddeeltjes en grootte van het zaad - mate van verkruiemeling
b. <u>Onkruidbestrijding</u>	- afharken met zo weinig mogelijk grond - bij voorkeur op droge grond en droge onkruiden.
<u>Werkhouding</u>	- rechtopstaand - steellengte
<u>Werkrichting</u>	- heen en weer gaande beweging - achteruit lopend e.v.t. van links naar rechts of omgekeerd
<u>Veiligheid</u>	- hark altijd neerzetten met de tanden naar achteren. - hark altijd neerleggen met de tanden omlaag - afstand nemen van collega's

WERKANALYSE (bordschema)

WAT	HOE	WAAROM
<u>Werkvoorbe-</u> <u>reiding</u>	Gereedschap klaarzetten, afhankelijk van de te verrichten werkzaamheden: <u>Hark</u> naar de aard van de werkzaamheden <u>Pootlijn</u> + duimstok of meetlat <u>Transportmiddel</u> + greep bij onkruidafvoer	voor juiste uitvoering en bereiken van het gestelde doel.
<u>Zaaibed uit-</u> <u>zetten en</u> <u>harken</u>	Uitzetten: Pootlijn zetten en goed spannen e.v.t. rechte hoek uitzetten bedbreedte over de hele lengte gelijk.	Markering
<u>Vasthouden</u> <u>hark</u>	Met de bovenste hand stevig vasthouden in de bovengreep Met de onderste hand losjes vasthouden in de ondergreep	Werkuitvoering, controle en beheersing van de hark.
<u>Beweging</u>	Steel moet door de hand van de ondergreep kunnen schuiven. Bovenste hand bepaalt de snelheid van de beweging en de richting De onderste hand bepaalt de diepte van de bewerking.	Resultaat.
<u>Verkruimeling</u>	De heen en weer gaande beweging zodanig, dat geen ruggen of kuilen ontstaan. kluiten fijn stoten e.v.t. met de rug van de hark. Harde kluiten en stenen e.d. afvoeren, uitharken	Bereiken doelstelling
<u>Werkrichting</u>	Met het gezicht naar het geharkte toe, achteruitlopend e.v.t. van links naar rechts of omgekeerd.	Niet op het geharkte lopen.
<u>Onkruid ver-</u> <u>wideren</u>	Al harkend grond uit de wortels van het onkruid verwijderen. Het onkruid verzamelen met zo weinig mogelijk gronddeeltjes. Onkruid verzamelen op wiersen of hoopjes en afvoeren	Onkruidbestrijding
<u>Veiligheid</u>	Afstand houden t.o.v. collega's Hark neerzetten met de tanden naar achteren Hark neerleggen met de tanden naar de grond gekeerd	Voorkomen van ongelukken

AANPAK (tijdsfasering, leraar- en leerlingsactiviteiten
evaluatie van produkt en/of proces).

HARKEN:4

TIJD	LERAARSACTIVITEIT	LEERLINGSACTIVITEIT
	Organiseren Uitleggen - vragen Demonstratie: voorbereiding: soort gereedschap, uitzetten hanteren van de hark beweging van de hark en persoon werkrichting verkruimeling/onkruid verzamelen veiligheid Begeleiden - controleren Beoordelen - evalueren Controle	Uitvoeren- gereedschap en e.v.t. hulpmiddelen meenemen. Zich de theorie herinneren, antwoorden, nadenken Toedijken, nadenken, luisteren, vragen. imiteren, uitvoeren meenemen, verklaren opruimen, afwerken, uitvoeren
	BEOORDELINGSCRITEIA ≡ Verkruimeling ≡ ≡ Onkruidbestrijding	PUNTEN
	≡ Uitzetten ≡ Mate van verkruimeling ≡ ≡ Mate van onkruidverwijdering ≡ ≡ Mate verhouding onkruid/grond Gelijkheid van het oppervlak Snelheid Veiligheid Werkhouding en werkbeweging	2 2 2 2 2 1 1 2 <u>10</u> =====

IVN, POSTBUS 20123, 1000 HC AMSTERDAM
vereniging ter bevordering van het milieubesef